

ԱՇԽԱՐՀԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ՍՑԵՆԱՐՆԵՐ

Գազիկ Տեր-Հարությունյան

Արդի տնտեսական ճգնաժամը, ըստ տարբեր նախանշանների եւ պետական գործիչների լավատեսական հայտարարությունների, կարծես թե հասել է «հատակին», եւ գլոբալ տնտեսությունը վերականգնման միտումներ է ցուցաբերում: Միեւնույն ժամանակ, համաձայն ամենատարբեր կողմնորոշումներ ունեցող փորձագիտական կենտրոնների, տնտեսական անվտանգության արդի գլոբալ համակարգը շարունակում է մնալ ավելի քան անկայուն եւ խոցելի: Այդ իսկ պատճառով վերլուծաբանների մի զգալի մասը համոզված է, որ ստեղծված իրավիճակում հնարավոր են ֆինանսական-աշխարհատնտեսական զարգացումներ, որոնք կարող են էապես փոխել վերջին տասնամյակներում արդեն կարծրացած աշխարհաքաղաքական պատկերացումների ողջ համալիրը:

Հատկանշական է, որ դեռ վերջերս հռետեսական կանխատեսումներում գլխավորապես դիտարկվում էին միջուկային զենքի անվերահսկելի տարածումը (որն արդեն իրողություն է դարձել) եւ հնարավոր միջուկային հակամարտությունների աղետալի հետեւանքները (օրինակ՝ Յնդկաստանի եւ Պակիստանի միջեւ): Մինչդեռ այսօր տեղեկատվական դաշտում սկսել են գերակայել գլոբալ ֆինանսական-տնտեսական համակարգի փլուզման եւ դրա, երբեմն ոչ պակաս աղետալի, հետեւանքների վերաբերյալ սցենարների քննարկումները:

Նկատենք, որ նման սցենարների ստեղծումը եւ հետագա քննարկումները (որոնք կարելի է ընդունել որպես այդ սցենարների յուրահատուկ «զարգացման» փուլ) քաղաքական մշակույթի կարելու բաղադրամասերից են եւ այսօր հիմնավորված քաղաքական-տնտեսական պլանավորումը դժվար է պատկերացնել առանց սցենարային տեխնոլոգիաների օգտագործման:

Սցենարային պլանավորում. Համարվում է, որ այս մեթոդի տեսական հիմունքները մշակվել են նախորդ դարի 60-ականներին, իսկ առաջին կիրառական նշանակության սցենարային պլանավորումը իրագործել են 1971թ. Royal Dutch Shell նավթային ընկերության վերլուծաբանները. նրանք այդպիսով փորձում էին հաշվարկել այդ տարիներին խիստ հրատապ դարձած՝ ՕՊԵԿ-ի կողմից նավթի գների բարձրացման հնարավոր

տարբերակները եւ կանխատեսել դրանց հետեւանքերը: Պետք է ընդգծել, որ սցենարային մշակումները պարունակում են փորձագիտական կանխատեսումներ կատարելու բազմաթիվ տարրեր: Միեւնույն ժամանակ, սցենարային պլանավորումն ուղղված չէ ապագայի վերաբերյալ ընդհանուր պատկերացումների ձեւավորմանը: Այն գլխավորապես թույլ է տալիս ենթադրել, թե այս կամ այն իրադրությունում (որը կարող է պատահել ապագայում կամ էլ առկա է արդեն այսօր) ինչպիսի քաղաքական, տնտեսական եւ այլ բնույթի զարգացումներ կարող են ընթանալ եւ թե ինչպիսի հետեւանքներ կունենան այդ գործընթացները:

Սցենարային մտածելակերպը թույլ է տալիս ավելի ազատորեն ուրվագծել լուրջ կամ գլոբալ զարգացումների հնարավոր, երբեմն իրարամերժ եւ ծայրահեղ թվացող տարբերակները: Հատկանշական է, որ սցենարային պլանավորում կատարելիս խիստ արժեւորվում է փորձագետների երեւակայությունը, եւ պատահական չէ, որ նման մշակումներին հաճախ ներգրավում են ոչ միայն տվյալ խնդրի նեղ մասնագետներին, այլեւ ֆանտաստ գրողներին, շախմատիստներին եւ այլ, այսպես կոչված, ստեղծագործ-«կրեատիվ» անհատականություններին: Նման «ազատ» մոտեցումը հնարավոր զարգացումների նկատմամբ, ի թիվս այլ առավելությունների, թույլ է տալիս նախապես պատրաստվել ամենաանսպասելի ռազմաքաղաքական շրջադարձերին: Նշված հանգամանքների շնորհիվ «սցենարային տեխնոլոգիաները» մեծ տարածում են գտել ոչ միայն պետական կառույցներում կամ դրանց հովանավորությամբ գործող «ուղեղային կենտրոններում», այլեւ խոշոր կոմերցիալ ընկերություններում:

Գոյություն ունեն սցենարային մշակումների տարբեր մեթոդներ, սակայն, որպես կանոն, դրանք ենթադրում են հետեւյալ անհրաժեշտ քայլերը.

1. Հնարավորինս հստակեցվում է իրադրության զարգացման ընդհանուր ֆոնը, եւ այդ ենթատեքստում առանձնացվում են այն իրադարձությունները, որոնք իրագործվելու մեծ հավանականություն ունեն:

2. Որոշվում են այն գործոնները եւ պարամետրերը, որոնք առավել մեծ ազդեցություն ունեն տվյալ իրադարձության զարգացման վրա:

3. Հնարավորության սահմաններում որոշվում են վերոնշյալ գործոնների եւ պարամետրերի ծայրագույն նշանակությունները կամ, այլ խոսքերով, դրանց հնարավորինս մեծ, եւ հակառակը՝ փոքր, ներգործման չափերը:

4. Հիշատակված պարամետրերի եւ գործոնների որոշակի տրամաբանական համադրումների արդյունքում ձեւավորվում են այն հնարավոր սցենարները, որոնց իրագործման հավանականությունը գնահատվում է առավել բարձր կամ, նվազագույնս, տեսականորեն չի բացառվում:

Պոլարի արժեզրկման հետ կապված սցենարներ. Սցենարային պլանավորումը նախկինում արեւմտյան փորձագետների մենաշնորհն էր, մինչդեռ ներկայումս կարելի է հանդիպել նաեւ այլ, օրինակ՝ ռուսաստանյան հետազոտությունների: Մասնավորապես, մասնագիտական շրջանակներում լուրջ հետաքրքրություն է առաջացրել Դ.Սոտորինի եւ համահեղինակների վերջերս հրապարակած աշխատությունը, որտեղ ներկայացված են դոլարի արժեզրկման հնարավոր մեխանիզմներին եւ հետեւանքներին նվիրված սցենարներ: Դրանք համարվում են բավական իրատեսական եւ ներկայումս լայնորեն քննարկվում են այլ, այդ թվում՝ ամերիկյան, վերլուծաբանների կողմից: Համաաշխարհային հիմնական արժույթի արժեզրկման վերաբերյալ հիմնադրույթի հենքում, մասնավորապես, դրված են հետեւյալ թեզերը.

- ❖ դա չի հակասում տնտեսական կամ հասարակական զարգացման որեւէ օրինաչափության,

- ❖ այդ բնույթի գործընթացները, ինչպես ցույց են տալիս հատկապես վերջին ճգնաժամին նվիրված բազմաթիվ վերլուծությունները, մեծ հավանականությամբ նախապես պլանավորվում եւ իրագործվում են ուժի որոշակի կենտրոնների կողմից:

Pax Americana – 2, Կղզի Ամերիկա եւ «Չիներիա» Այս անունները կրող սցենարներից առաջինը այն տարբերակն է, երբ ԱՄՆ-ը, ելնելով որոշակի հանգամանքներից, ինքն է հարուցում դոլարի արժեզրկումը:

Ինչպես հայտնի է, այսօր գլոբալ տնտեսության գրեթե բոլոր դերակատարներն իրենց արտարժույթային ակտիվները պահում են դոլարով կամ ԱՄՆ գանձարանի փոխառություններով (այսպես կոչված UST): Բնական է, որ այդ դերակատարները շահագրգիռ են, որպեսզի համաշխարհային տնտեսական համակարգի հենք հանդիսացող դոլարը չփլուզվի: Օգտագործելով այս իրողությունը՝ ԱՄՆ-ը տեղեկատվական եւ ֆինանսական որոշակի մանիպուլյացիաների միջոցով հրահրում է, որպեսզի բոլորը սկսեն տենդագին դոլար եւ UST գնել, որպեսզի այդպիսով պահպանեն առկա ֆինանսական համակարգը: Բավարարելու համար իր կողմից ձեւավորված պահանջարկը՝ ԱՄՆ-ը «ստիպված» սկսում է հսկայական քանակությամբ դոլարներ տպել, ինչն էլ արժեզրկում է այդ արժույթը մի քանի անգամ՝ էպես նվազեցնելով ԱՄՆ արտաքին պարտքերը եւ միաժամանակ սնանկացնելով միջազգային ֆինանսական հանրության բոլոր մասնակիցներին: Դրան զուգահեռ ԱՄՆ-ը, ղեկավարելով այդ ողջ գործընթացը, տիրապետելով իրադրությանը եւ դոլարային հաստոցին, հասցնում է էժան գներով ձեռք բերել կարեւորագույն արտադրական ակտիվները ողջ աշխարհում: Գործողությունների այդ համալիրի արդյունքում ԱՄՆ-ը

վերականգնում է իր գլոբալ մենատիրությունը եւ այդպիսով վերահաստատում միաբեւեռ աշխարհակարգը. սկսվում է երկրորդ ամերիկյան աշխարհի (Pax Americana – 2) դարաշրջանը:

Վերոնշյալ սցենարի մեկ այլ ճյուղավորումում սեփական մտադրություններն իրագործելիս ամերիկացիները հանդիպում են այլ տերությունների (հատկապես՝ Չինաստանի եւ Եվրոպայի) լուրջ դիմադրությանը եւ չեն կարողանում լիովին իրագործել իրենց մտահղացումը՝ մասնավորապես ակտիվներ գնել արտերկրում: Որպես հետեւանք՝ ԱՄՆ-ը մասամբ կլուծի միայն իր ներքին խնդիրները եւ կվերածվի զարգացած ու փոքր-ինչ մեկուսացած պետության, սակայն առանց գերտերության հավակնությունների (Կղզի Ամերիկա սցենարը):

Չեռաքրքիր է այն տարբերակը, երբ այսպես կոչված «դոլարային փոշեկուլը» համատեղ միացնում են ԱՄՆ-ը եւ Չինաստանը: Նման պարագայում «արժեզրկում» գործողությունը հաջողությամբ է պսակվում: Յիշենք, որ Պեկինի եւ Վաշինգտոնի կողմից աշխարհի համատեղ «ղեկավարման»՝ այսպես կոչված «Չիներիայի» (Chine եւ America բառակապակցությունից) վերաբերյալ սցենարների քննարկումներն աշխուժացան այս տարվա հունվարից, երբ Ջեիզեյ Բժեզիսկին Պեկինում կոչ արեց ԱՄՆ-ին եւ ՉԺՀ-ին՝ միասին լուծել գլոբալ հիմնախնդիրները: Նշենք, որ զարգացման նման միտումը առաջնահերթ սպառնալիք է Ռուսաստանի համար, եւ պատահական չէ, որ «Չիներիայի» սցենարային ճյուղավորումներում դիտարկվում է, մասնավորապես, Չինաստանի կողմից Ռուսաստանի օգտակար հանածոներով եւ այլ ռեսուրսներով հարուստ սիբիրյան եւ հեռավորարեւելյան տարածքների օկուպացիան:

«Չիռուսիա» եւ Good-bye, America. Թերեւս, վերոնշյալ հանգամանքն է, որ թելադրում է Ռուսաստանի ղեկավարությանը ընդհանուր եւ հաճախ հակամերիկյան բնույթի ընդհանրություններ փնտրել ՉԺՀ-ի հետ իր հարաբերություններում: Աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից երկու տերություններին էլ հատկապես անհանգստացնում է ԱՄՆ դիրքերի ամրապնդումը Կենտրոնական Ասիայում, եւ այդ անհանգստության նյութականացված արտահայտությունը կարելի է համարել ՇՀԿ-ի ստեղծումը: Ելնելով այդ իրողություններից՝ փորձագիտական հանրությունում այսօր դիտարկվում է նաեւ այդ տերությունների մերձեցումը, ինչը որոշ մեկնաբաններ անվանում են Արջի եւ Վիշապի միություն: Այդ միությունը, ինչ-որ չափով նմանեցնելով Չիներիա հաջող արտահայտությանը, մենք կանվանենք, օրինակ, Չիռուսիա:

Արդի «սցենարիստները» հնարավոր են գտնում, որ ՉԺՀ-ն եւ ՌԴ-ն, կատարելով համապատասխան նախապատրաստական աշխատանքներ

եւ կանխելով ամերիկյան գործողությունները ֆինանսական շուկայում, կտրուկ սկսում են շուկա նետել իրենց կուտակած UST-ները՝ զուգահեռաբար «միացնելով» դոլարային «փոշեկուլը»: Համաձայն սցենարային ճյուղավորումների, ԱՄՆ պատասխանը կարող է արտահայտվել ռազմական գործողությունների տեսքով, որին, սակայն, դաշնակիցները նախապատրաստվել էին: Նոր աշխարհակարգում տիրում են ամենամեծ մարդկային-տնտեսական (ՉԺՀ) եւ տարածքային-նյութական (ՌԴ) ռեսուրսների տիրապետող տերությունները:

Հատկանշական է, որ ԱՄՆ-ը կարող է կորցնել գլոբալ առաջատարությունը ոչ միայն Չինաստանի գործողությունների շնորհիվ: Մի շարք սցենարներում (որոնք, ի դեպ, դիտարկվում են նվազագույնը արդեն 2000 թվականից) այդ գերտերության ինքնափլուզման տարբերակը կիրատապանա հատկապես այն դեպքում, եթե ԱՄՆ-ը չկարողանա կանխել ներկայիս համակարգային բնույթ կրող տնտեսական անկման գործընթացները եւ դրանք անկառավարելի դառնան: Օրինակ, պետական պարտքի աճման (մինչեւ \$17 տրիլիոն) հետ կապված՝ սկսվում են հիպերինֆլացիա, սնանկացումներ եւ այլն: Արդյունքում՝ երկրում սկսվում են զանգվածային խլրտումներ եւ բախումներ, քառտիկ իրավիճակի պատճառով բնակչությունը խուճապահար փախչում է երկրից եւ այլն: Ինչ-որ տեղ ԽՍՀՄ փլուզումը հիշեցնող այդ սցենարը ստացել է Good-bye, America անվանումը:

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՓԱՍՏԵՐ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ Ռուբեն Մելքոնյան

Թուրքիայում մնացած հայության բեկորների (թե՛ իսլամացված եւ թե՛ քրիստոնյա) թեման, տարբեր պատճառներով, մեզանում քիչ է ուսումնասիրված եւ լուսաբանված: Հատկապես նրանց ներկայիս դրության մասին ուսումնասիրություններ սակավ են հանդիպում: Թուրքիայի տարբեր գավառներում ապրող ուժացած կամ ծպտյալ հայերի խնդիրը, խոշոր առումով, փակ էր եւ անհայտ ոչ միայն գիտական շրջանակների, այլեւ, օրինակ, պոլսահայերի համար, եւ ներկայումս տեղի ունեցող տարբեր գործընթացների արդյունքում հենց իրենք՝ պոլսահայերն են իրենց համար բացահայտումներ անում: Դրան տանող ճանապարհներից է, օրինակ, այն, որ ստամբուլյան հայկական դպրոցներում ուսանելու են գալիս գավառներում մնացած եւ ուժացման տարբեր աստիճանների վրա գտնվող հայերի երեխաներ: Ինչպես փոխանցում են խնդիրն լավատեղյակ մարդիկ, գավառահայերը նախանձախնդիր են իրենց երեխաներին հատկապես հայկական դպրոցներ ընդունելու հարցում: Մայրենիի եւ այդ միջոցով ակունքների հանդեպ հետաքրքրությունը ուշագրավ է հատկապես այսօրվա պոլսահայ համայնքի կրթական վիճակի համատեքստում, երբ օրեցօր պակասում է հայկական դպրոցների աշակերտների թիվը:

Վերջերս Դերսիմում տեղի է ունեցել «Մեծուրյան 9-րդ փառատոնը», որին մասնակցել են երգի, պարի խմբեր: Այս փառատոնի մասին իր տպավորությունները գրի առած «Ակոս» թերթի աշխատակից, պոլսահայ Բագրատ Էսդուգյանը, խոսելով Դերսիմի հայկական ներկայության մասին, ուշագրավ փաստեր է փոխանցում, որոնք հաստատում են, որ կրոնափոխ եւ ծպտյալ հայերի խնդրի տարբեր շերտեր դեռեւս անհայտ են, եւ, բացի այդ, Թուրքիայի հայությունը խնդիր ունի ինքնաճանաչման հարցում եւս. *«Արդէն իսկ հարազատութիւն կը զգայի քաղաքի ժողովուրդին նկատմամբ: Նախապէս կարդացածներես գիտէի, որ բաւական շատ էին իր նախնիներուն մէջ հայկական ծագում ունեցողները: Բայց այդ համեմատութիւնը երբեք չէի կարծեր, որ այսքան բարձր կըլլայ: ...Այլ զարմանալի երեւոյթ մըն ալ այն է, որ ոչ ոք կը փորձէ ինքնութիւնը թաքցնել: Ժողովուրդը համակերպած է Ալեւի կրօնքին, Քիւրտ քաղաքական շարժումներուն եւ Հայ ինքնութեան ամբողջականութեամբ ներկայանալու:*

Մեզ՝ պոլսահայերուս համար, անհասկանալի այս համադրութիւնը իրեն բնական երեւոյթ տեղ գտած է Տերսիմի ժողովուրդին մօտ: ...Անատոլուի տարածքին կարելի է հանդիպիլ հայու բեկորներու: Իսկ Դերսիմի մէջ կարելի է հանդիպիլ հայերու: Ոչ՝ թաքուն, ոչ՝ ծպտուած, ոչ՝ ալ ազգուրաց, այլ՝ պարզապէս ուրոյն, իւրայատուկ»:

Սկիզբ առած եւ շարունակվող գործընթացը նորանոր փակ էջեր է բացում Հայոց մնացորդաց պատմության մեջ, որոնց հավաքումը եւ համակարգումը թույլ կտա փոքր-ինչ ամբողջական պատկերացում կազմել խնդրի վերաբերյալ: Սակայն այդ ամենը պահանջում է նաեւ ժամանակ, հմտություններ եւ ապացուցում այն անձանց տեսակետների սնանկությունը, որոնք շտապում են ժամանակից շուտ եւ անհիմն կամ, լավագույն դեպքում, մեկ-երկու հնացած փաստարկների վրա վերլուծություններ ու եզրակացություններ անել:

Նման փակ կամ չլուսաբանված էջերից է արդեն հանրապետական Թուրքիայում հայերի բռնի իսլամացմանն ուղղված պետական քաղաքականությունը: Այդ քաղաքականության մասին առանձին դրվագներ երբեմն սպրդել են մամուլի էջերում, սակայն մենք կցանկանայինք առավելապես կոնկրետացնելով աշխարհագրությունը՝ ներկայացնել Սասունում անցյալ դարի կեսերին հայերի բեկորների հանդեպ կիրառված իսլամացման քաղաքականության որոշ տարրեր: Ավելորդ չենք համարում նշել, որ այդ մասին փաստերը մենք անձամբ ենք գրի առել հենց տեղում իրականացրած դաշտային-հետազոտական աշխատանքների եւ մարդկանց հետ զրույցների արդյունքում: Սակայն, մինչեւ կոնկրետ խնդրին անդրադառնալը, հարկ է գոնե ընդհանուր գծերով ներկայացնել Թուրքիայի Հանրապետությունում հայերի հանդեպ կիրառված հալածանքի, բռնության քաղաքականության առանձին դրսեւորումներ:

Հայտնի է, որ Թուրքիայի Հանրապետության գոյության առաջին տասնամյակներին որոշ թվով հայեր մնացել էին այդ երկրի արեւելյան շրջաններում եւ Ստամբուլում (ըստ տարբեր աղբյուրների՝ 250-300 հազար): Փաստերը ցույց են տալիս, որ հատկապես արեւելյան շրջաններում, այն է՝ պատմական Հայաստանի տարածքում մնացած հայերի նկատմամբ արդեն հանրապետական Թուրքիայի ղեկավարությունը իրականացնում էր պետական քաղաքականություն, որը շատ հաճախ չէր տարբերվում Օսմանյան կայսրության տարիներին իրականացրածից եւ պարունակում էր տեղահանության, աքսորի, բռնի իսլամացման դրսեւորումներ: Օրինակ, 1929թ. ամռանը եւ դրան հաջորդող ամիսներին մոտ 30 000 հայ է աքսորվել Խարբերդի, Դիարբեքիի եւ Մարդինի նահանգներից: Թուրքիայում ԱՄՆ դեսպան Ռոբերտ Սքիների՝ 1934թ. մարտի 2-ին ԱՄՆ

արտաքին գործոց նախարարին ուղարկված զեկուցագրում, որը պահվել է հույժ գաղտնի դասիչի տակ, ներկայացվում են տվյալներ այդ թվականներին Թուրքիայի արևելյան շրջաններից հայերի տեղահանության մասին: Այսպես, նշվում է, որ 1934թ. սկզբներին թուրքական իշխանությունները սկսել են «Անատոլիայից» հայերին տեղահանել եւ ուղարկել Ստամբուլ: Այդ հայերը ստիպված են եղել շատ էժան վաճառել իրենց ունեցվածքը, որը դեսպանը համարում է ունեցվածքը լքելուն նույնական, եւ գնալ Ստամբուլ, որտեղ Հայոց պատրիարքարանը, բարեգործական տարբեր ընկերություններ աշխատել են օգնել նրանց: Հայերի տեղահանության իրական պատճառ է համարվում այն, որ նրանք հաջողակ գործարարներ են, ունեն լավ աշխատանք եւ կարողանում են գումար վաստակել, ինչն առաջացնում է թուրքերի խանդը: Սակայն ավելի կարելոր է հիմնական պատճառ է դիտվում այն, որ այդ ամենն իրականում «Անատոլիան» լրիվ թուրքացնելու քաղաքականության մի մասն է: Այս ամենի վրա լույս է սփռում արդեն 1940-ականների սկզբին իշխող ժողովրդահանրապետական կուսակցության 9-րդ բյուրոյի (որը պատասխանատու էր փոքրամասնությունների հարցերով) պատրաստած մի զեկույցը, որտեղ պարզորոշ երեւում է պետական ապարատի վերաբերմունքը ոչ մուսուլմանների նկատմամբ: Ջեկույցում մասնավորապես հայերի մասին տեղ են գտել հետեւյալ տեսակետները. «Հայերն Անատոլիայում վերածվել են կամաց-կամաց սակավացող փոքր համայնքի եւ քաղաքական ինչ-որ եղանակով ձգտում են ավելացնել իրենց թվաքանակը: Հայերին նախ եւ առաջ Անատոլիայից «մաքրելով» պետք է տեղափոխել Ստամբուլ, այսպիսով հնարավոր կլինի վերահսկողության տակ վերցնել նաեւ բնակչության աճը»: Ջեկույցում, հենվելով պատմական փորձի վրա, նշվում է հայերին Ստամբուլ տեղափոխելու համար մի հիմնավորում եւս. «Այս եղանակով ե՛ւ նրանց թվաքանակի աճը կկանխվի, ե՛ւ վաղը, անհրաժեշտության դեպքում, նրանք ավելի հավաքական ձեւով կլինեն պետության աչքի առաջ եւ ձեռքի տակ»:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ պետական քաղաքականությունը միտված է եղել պատմական Հայաստանի տարածքում մնացած հայերի հեռացմանն այդ վայրերից, քանի որ բնօրրանում ապրող հայը պոտենցիալ վտանգ է ներկայացրել թուրքական պետությանը: Այս քաղաքականությունը գործել է համալիր: Դրա բաղկացուցիչ մասերից է եղել նաեւ պատմական Հայաստանի տարածքում մնացած հայերի բռնի իսլամացումը, սակայն այս ուղղությամբ գործադրվել են տարաբնույթ միջոցներ:

Եւ ենք, որ Սասունի վերապրած հայերի մասին տարբեր աղբյուրներում հանդիպում են կցկտուր տվյալներ, որոնք վկայում են, որ Սասունում

կան Հայոց ցեղասպանության ժամանակ բռնի իսլամացված հայեր, որոնց մի մասը ծախյալ քրիստոնյաներ են: Սակայն կան նաև փաստեր, որոնք վկայում են, որ Սասունում պահպանվել են բացահայտ քրիստոնեադավան հայեր եւս, ու տարբեր են եղել նրանց փրկության ուղիները: Հայտնի է, որ Հայոց ցեղասպանությանը զուգորդել է նաև հայկական մշակութային հուշարձանների ոչնչացումը (մշակութային ցեղասպանություն) եւ 1915-ից հետո պատմական Հայաստանի տարածքի կիսավեր կամ ամբողջովին ոչնչացված եկեղեցիներում ու վանքերում անհնար է եղել հայ հոգեւորականների ներկայությունը: Այս պայմաններում Սասունի վերապրած քրիստոնյա հայերը կրոնական ծեսերի կատարման հարցում բախվել են լուրջ խոչընդոտների: Սակայն հայ հոգեւորականի բացակայության պարագայում անգամ սասունցիների շրջանում մինչեւ մեր օրերն են հասել քրիստոնեության մի շարք տարրեր, որոնք տարատեսակ դժվարություններով կարողացել են փոխանցել սերունդներին: Դրա ամենացայտուն վկայությունն են ամեն տարի հուլիսին դեպի Մարութա սարի Սուրբ Աստվածածին վանքի ավերակները կազմակերպվող ուխտագնացությունը, մոմավառությունը, մատաղի արարողությունը եւ այլն: Իհարկե, միամտություն կլինի կարծել, թե ցեղասպանությանը հաջորդած տարիներին քրիստոնեությունը պահպանած սասունցիներին հայ հոգեւորականով չապահովելը միայն Հայոց պատրիարքության «անտարբերություն»-ից է բխում: Հստակ է, որ պետական լուրջ հսկողությունը թույլ չի տվել հայ հոգեւորականների այցը պատմական Հայաստանի տարածքներ, իսկ երբեմն կատարված գաղտնի այցերին միշտ հետեւել են ճնշումներ, բռնարարքներ:

Ահա այսպիսի պայմաններում գոյատևած քրիստոնեադավան սասունցիների հանդեպ արդեն 1950-ականներին սկսվում է իսլամացման ալիքը: 1950-ականների վերջին պետական տարբեր գերատեսչությունների կողմից հայերին կոչ-պահանջ է ներկայացվել՝ ընդունել իսլամ, որը, սակայն, հակազդեցություն է առաջացրել սասունցիների մի մասի շրջանում, որոնք մերժել են պարտադրված կրոնափոխությունը: Սակայն ճնշումները շարունակվել են, ընդ որում՝ դրանցում ընդգրկվել են նաև ուժային կառույցները: Այս ամենի հետևանքով քրիստոնյա հայերի մի մասը, զոնե արտաքուստ, տեղի է տվել եւ ընդունել իսլամ: Բռնի մեթոդներին զուգահեռ թուրքական պետությունը գործի է դրել նաև այլ մեթոդներ, եւ առանց հոգեւորականի հայկական գյուղեր հաճախ սկսել են այցելել մուսուլման հոգեւորականներ, շեյխեր, որոնք փորձել են համոզել տեղի բնակչությանը կամովին ընդունել իսլամ, որպեսզի հնարավոր լինի կատարել իրենց արարողությունները՝ հարսանիք, կնունք, թաղում եւ

այլն: Այս մեթոդը նույնպես արդյունքներ է տվել, քանի որ հովվապետից զրկված հայերը ստիպված են եղել գնալ այդ քայլին: Սակայն ուշագրավ է, որ ըստ մեր զրուցակիցների, իրենց ազգակիցների կրոնափոխությունը միանշանակ չի ընդունվել շրջապատի հայերի կողմից, որոնք անթաքույց քննադատել են կրոնափոխներին, եւ երբեմն դա օգնել է իսլամացման դադարեցմանը կամ դրա ծավալների նվազմանը: Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ այդ վայրերում հայերի իսլամացման դեպքեր գրանցվել են նաեւ հետագայում, օրինակ՝ 1980-ականներին: Շարունակվող հալածանքները ստիպել են Սասունի վերապրած հայերի մի մասին տեղափոխվել Ստամբուլ, մի մասն ընդունել է թուրքական պետության եւ ստեղծված վիճակի պարտադրած կրոնը, իսկ նրանց մի մասն էլ վերածվել է ծպտյալ քրիստոնյաների:

Այս ամենը փաստում է, որ Թուրքիայի Հանրապետությունը շարունակել է Օսմանյան կայսրության որդեգրած բռնի իսլամացման քաղաքականությունը, որն, ի վերջո, տվել է իր արդյունքները, եւ այսօր պատմական Հայաստանի տարածքում՝ չհաշված առանձին կղզյակները, բացահայտ քրիստոնյա հայեր գրեթե չկան:

ԳՈՐԾ ԸՆԹԱՑՆԵՐ ԻՐԱՆԻ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ՇՈՒՐՋ **Սեւակ Սարուխանյան**

Իրանում ներքաղաքական ճգնաժամը, որի ակտիվ շրջանն ավարտվեց հուլիսին, բերեց իսլամական հանրապետության շուրջ արտաքին քաղաքական նոր զարգացումների: ԵՄ քաղաքացիների ձերբակալումների արդյունքում՝ սրվեցին հակասություններն Իրանի եւ եվրոպական պետությունների միջեւ: Միեւնույն ժամանակ, ակտիվացան գործընթացներն իրանական միջուկային ծրագրի շուրջ:

Ա.թ. օգոստոսին ԱՄՆ նախագահ Բ.Օբաման անուղղակի պահանջներկայացրեց Թեհրանին՝ ակտիվացնել համագործակցությունն Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալության (ԱԷՄԳ) հետ եւ բավարարել ԱԷՄԳ եւ միջազգային հանրության՝ իրանական միջուկային ծրագրի վերաբերյալ պահանջները եւ մինչեւ սեպտեմբերի վերջը վերացնել բոլոր մտահոգությունները: Սեպտեմբերի 23-ին պետք է տեղի ունենա ՄԱԿ ԳՎ հերթական նիստը, որում քննարկվելու է ԱԷՄԳ գլխավոր քարտուղար Մ.Էլ-Բարադեյի զեկույցն Իրանի միջուկային ծրագրի եւ ԱԷՄԳ-ի հետ համագործակցության վերաբերյալ: Նախատեսվում է, որ նիստի ժամանակ կարող է որոշում ընդունվել Թեհրանի դեմ նոր պատժամիջոցների կիրառման վերաբերյալ, ինչին արդեն իսկ պաշտոնական մակարդակով կողմ են արտահայտվել Ֆրանսիան եւ Մեծ Բրիտանիան:

Օգոստոս ամսվա երկրորդ կեսն ու սեպտեմբերի սկիզբը վերածվեցին իրանական միջուկային ծրագրի շուրջ ընթացող բանակցությունների, Իրանի դեմ հնարավոր ռազմական հարվածի եւ տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման ակտիվ քննարկման շաբաթների, որոնք ի հայտ բերեցին ոչ միայն բուն միջուկային ծրագրին, այլ նաեւ միջազգային քաղաքականությանն ու անվտանգությանը վերաբերող հակասությունների մի մեծ փունջ: Միաժամանակ, ԱԷՄԳ գլխավոր քարտուղարի անվան եւ «իրանական հիմնախնդրում» նրա անաչառության շուրջ ֆրանսիական եւ ամերիկյան արտաքին քաղաքական գերատեսչությունների կողմից հրահրվեց լուրջ սկանդալ: Օգոստոսի 25-ին Ֆրանսիայի փոխարտգործնախարարը մամլո ասուլիսի ժամանակ հայտարարեց, որ իր գերատեսչությունն ունի բոլոր հիմքերը՝ մեղադրելու ԱԷՄԳ-ին եւ նրա գլխավոր քարտուղար Մ.Էլ-Բարադեյին՝ Իրանի միջուկային ծրագրին վերաբերող մի

շարք կարելու փաստեր միջազգային հանրությունից թաքցնելու մեջ: Չամաձայն ֆրանսիական, իսկ հետո նաև ամերիկյան դիվանագետների, Իրանի միջուկային գործունեությանը վերաբերող շատ կարելու տեղեկատվություն, որին տիրապետում է ԱԷՄԳ-ն, չի ընդգրկվել գործակալության վերջին զեկույցում, իսկ այս տեղեկատվության մասին հայտարարությունները գործակալության գլխավոր քարտուղարն արել է միայն իր մամուլի ասուլիսների ժամանակ, որոնք, չլինելով իրավական նշանակության միջոցառումներ, փաստորեն, միջազգային հանրության համար հիմք չեն ստեղծում թեհրանի նկատմամբ իրավաբանորեն հիմնավորված պատժամիջոցներ կիրառելու համար: Իր հերթին ԱԷՄԳ գլխավոր քարտուղարը հայտարարեց, որ այս մեղադրանքները «քաղաքական հիմք ունեն»՝ ավելացնելով, որ «նման հայտարարությունները, որոնք ուղղված են մասնագետների աշխատանքը խանգարելուն եւ նպատակ ունեն զրկել գործակալությանը անկախ եւ անաչառ կառույցի հեղինակությունից, խախտում են գործակալության կանոնադրությունը եւ պետք է անմիջապես կանխարգելվեն»:

Սակայն հետագա զարգացումները, այդ թվում ԱԷՄԳ-ում ամերիկյան ներկայացուցչի նոր մեղադրական հայտարարությունները, ցույց տվեցին, որ սկանդալը մարման միտում չունի: Անդրադառնալով այն փաստերին, որոնց վերաբերյալ ԱԷՄԳ գլխավոր քարտուղարը լռել է, ամերիկյան ներկայացուցիչն ասաց, որ խոսքը վերաբերում է Բարադեյի վերջին այն հայտարարությանը, թե «հարաբերություններն Իրանի հետ մտել են փակուղի» եւ որ այդ հայտարարությունը չի մտել ԱԷՄԳ վերջին զեկույցի մեջ: Սակայն իրականում ԱԷՄԳ-ն իր զեկույցը նվիրել է Իրանի միջուկային հետազոտություններին, անդրադարձել դրանց տեխնիկական կողմին եւ անգամ մեծ ցանկության դեպքում իր զեկույցում չէր կարող ոչ տեխնիկական բնույթի այնպիսի գնահատական տալ, ինչպիսին «հարաբերությունները մտել են փակուղի»-ն է: Որպես կանոն, նման գնահատականները միշտ էլ տրվել են ԱԷՄԳ գլխավոր քարտուղարի մամուլի ասուլիսների եւ հաղորդագրությունների ժամանակ, ինչն, իսկապես, զրկում է դրանց իրավական կարգավիճակից եւ վերածում քաղաքական բնույթի գնահատականի: Այս մասին, իհարկե, հայտնի է թե՛ ֆրանսիացիներին, թե՛ ամերիկացիներին, եւ այս պատճառով սխալ կլիներ էլ-Բարադեյին ուղղված մեղադրանքները դիտարկել իրավական տեսանկյունից: Խնդիրն ավելի քաղաքական է եւ պայմանավորված կարող է լինել հետեւյալ կարելու գործոններով.

1. ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան եւ Մեծ Բրիտանիան նպատակ ունեն ՍԱԿ ԳՎ եւ ԱԽ նիստերում բարձրացնել Իրանի դեմ նոր տնտեսական պատժա-

միջոցների հարցը: ԱԷՄԳ վերջին զեկույցը նման պատժամիջոցների համար իրավական հիմք չի ստեղծում, քանի որ Իրանի ողջ միջուկային գործունեությունը, այդ թվում՝ ուրանի հարստացումը, չեն խախտում միջազգային իրավական նորմերը եւ Միջուկային զենքի չտարածման մասին պայմանագիրը: Այս պարագայում, խոսելով «թաքցված փաստերի մասին», արեւմտյան պետությունները հիմք են ստեղծում ԱԷՄԳ զեկույցի վրա չհենված պատժամիջոցների կիրառման քննարկումներ սկսելու համար:

2. Բուն Ֆրանսիան վերջին տարիներին ակտիվացրել է «իրանական քաղաքականությունը», քայլեր է ձեռնարկում Թեհրանի վրա լրացուցիչ ճնշումներ գործադրելու համար, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ Մ.Ահմադինեժադի կառավարությունն անում է ամեն ինչ ֆրանսիական «Տոտալ» նավթագազային ընկերությանը Իրանի հետ ունեցած բազմամիլիարդ արժողությամբ պայմանագրերից զրկելու եւ իրանական էներգետիկ ոլորտից դուրս մղելու համար:

3. Վաշինգտոնն իր հերթին շարունակում է ԱԷՄԳ հեղինակագրված՝ դեռեւս Ջ.Բուշ-կրտսերի նախագահության ժամանակ որդեգրած քաղաքական գիծը, որի նպատակն է ԱԷՄԳ-ին զրկել միջուկային զենքի տարածման դեմ տարվող պայքարի մենաշնորհից եւ այդ պարտականությունը վերաբաշխել առանձին պետությունների միջեւ, ինչը թույլ կտա նույն ԱՄՆ-ին միջուկային պոտենցիալի ստեղծման կանխարգելման նպատակով ինքնուրույն, այդ թվում նաեւ ռազմական միջոցառումներ իրականացնել այս կամ այն պետության դեմ:

Ինչ վերաբերում է բուն Իրանին, ապա ԱԷՄԳ-ի շուրջ ստեղծված սկանդալային իրավիճակը բավական դրական ֆոն ստեղծեց Թեհրանի համար սեփական միջուկային ծրագրի շուրջ բանակցություններն ավելի նպաստավոր դիրքերից շարունակելու համար: Մ.Էլ-Բարադեյն ու ԱԷՄԳ-ն անուղղակիորեն դարձան Իրանի դատապաշտպանները, իսկ միջազգային հանրության շրջանում ստեղծված անհամաձայնության մթնոլորտն էլ ավելի մեծացրեց Թեհրանի մաներելու շրջանակները:

Իրանում միջուկային ծրագրի քննարկումներն ակտիվացան հիմնականում օգոստոսի վերջերին, քանի որ հուլիս-օգոստոս ամիսներին Իրանում ներքաղաքական զարգացումները միջուկային ծրագիրը եւ արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրները մղել էին հասարակական քննարկումների հետին պլան: Նախագահական ընտրությունների նախկին մասնակից Մ.Քյարուբիի բաց նամակը Փորձագետների վեհաժողովի նախագահ Ա.Ա. Հաշեմի-Ռաֆսանջանիին, որում նա բազում օրինակներ եւ փաստեր բերեց ձերբակալված ընդդիմադիրների դեմ բռնությունների եւ

իրանական բանտերում կանանց զանգվածային բռնաբարությունների մասին, իրանական քաղաքական եւ լրատվական դաշտից դուրս մղեց մնացած գործընթացների քննարկումները, այդ թվում նաեւ միջուկային ծրագրի շուրջ: Դրան նպաստեց նաեւ օգոստոսին կառավարության ձեւավորման գործընթացը:

Սակայն արդեն օգոստոսի վերջին, երբ Իրանը եւս մեկ անգամ մերժեց ԱԵՄԳ առաջարկը եւ Բ.Օբամայի պահանջը, միջուկային հիմնախնդիրը նորից իր կարելու տեղը զբաղեցրեց իրանական քաղաքական գործընթացներում:

Այսպես, արդեն սեպտեմբերի 9-ին իրանական կողմը ԱԵՄԳ-ին եւ «վեցնյակին» (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Չինաստան) ներկայացրեց իր հերթական «փոխզիջումային առաջարկը» միջուկային խնդրի վերաբերյալ, որը նպատակ ուներ «վերացնել բոլոր անհամաձայնություններն Իրանի եւ «վեցնյակի» միջեւ»: Չնայած իրանական առաջարկությունները պաշտոնապես չեն հրապարակվել, սակայն համաձայն եվրոպական դիվանագետների, դրանք «որեւէ նոր բան» չեն պարունակում եւ չեն ենթադրում Իրանի կողմից ուրանի հարստացման կասեցում կամ ծավալների սահմանափակում, ինչը Թեհրանին ներկայացվող հիմնական պահանջն է: Չնայած Իրանը համաձայնել է բանակցել իր կողմից ներկայացված առաջարկությունների փաթեթի շուրջ, որեւէ լուրջ փոփոխություն Իրանի դիրքորոշման մեջ սպասել չի կարելի: Սրա վկայությունն է Իրանի առաջնորդ Ա.Խամենեյիի հայտարարությունը, որը նա արեց սեպտեմբերի 11-ին իր ուրբաթօրյա աղոթքի ժամանակ. «Պետք է մնալ կուռ քո օրինական իրավունքների պաշտպանման գործում, բոլոր ոլորտներում, այդ թվում նաեւ միջուկային: Հրաժարումը դրանցից պարտություն է նշանակում»:

Նշենք, որ Իրանի արդեն ավանդական դարձած այս մոտեցումը ներկա փուլում պայմանավորված է ոչ միայն բուն միջուկային ծրագրով, այլեւ այն ներքաղաքական զարգացումներով, որոնք տեղ են գտել իսլամական հանրապետությունում: Հակասությունների սրումը Արեւմուտքի հետ հարաբերություններում կարող է մասամբ շեղել հասարակության ուշադրությունը ներքաղաքական զարգացումներից, մասամբ լիցքաթափել ներքաղաքական հակասությունները:

Ներկայումս Իրանի համար առաջնային նշանակություն ունի ՄԱԿ ԳՎ եւ ԱՆ նիստերում նոր պատժամիջոցների մասին հնարավոր որոշումների ընդունումից խուսափելը: Նման հեռանկարից, չնայած կոշտ հայտարարություններին, ցանկանում են խուսափել նաեւ ԵՄ-ը եւ ԱՄՆ-ը, քանի որ երկու տարի առաջ մտցված վերջին պատժամիջոցներից հետո հաջորդ

քայլը պետք է դառնան իրանական նավթի գնման սահմանափակումները, ինչին Արեւմուտքը պատրաստ չէ, մանավանդ համաշխարհային ներկա ճգնաժամի պատճառով ստեղծված գլոբալ ֆինանսատնտեսական անկայունության պայմաններում:

Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների կիրառումից խուսափելու նպատակով է հավանաբար պայմանավորված Ֆրանսիայի առաջարկը՝ մինչեւ սեպտեմբերի 23-ի ՄԱԿ ԳՎ նիստը հանդիպում անցկացնել Իրանի եւ «վեցնյակի» բարձրաստիճան ներկայացուցիչների միջեւ, որի կազմակերպմամբ է ներկայումս զբաղվում ԵՄ Արտաքին քաղաքականության գծով հանձնակատար Խ.Սոլւանան:

Ինչեւէ, չնայած նման հանդիպման ժամանակ Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ձեւավորված սառույցը դժվար թե հալվի, սակայն այն կարող է արեւմտյան պետությունների համար Իրանի նկատմամբ լուրջ պատժամիջոցներ չկիրառելու հիմք հանդիսանալ: Իսկ Թեհրանին միջազգային հարթությունում իր միջուկային ծրագրի շուրջ ստեղծված իրավիճակը միայն ձեռնտու է, քանի որ վերսկսված ակտիվ բանակցությունները, հանդիպումներն ու նոր պաշտոնական առաջարկները լեգիտիմացնում են Իրանի վերընտրված նախագահին եւ նրա կառավարությանը, ինչն այժմեական է դարձել երկրի ներսում վերջին բախումներից, զոհերից եւ ձերբակալություններից հետո:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾ ԸՆԹԱՑՆԵՐ ԱՂՐԲԵՋԱՆՈՒՄ

Արաքս Փաշայան

Վերջին շրջանում Աղբբեջանի հասարակական-քաղաքական կյանքում իսլամն էական նշանակություն է ձեռք բերել: Իսլամի դերի ակտիվացումն Աղբբեջանում, ըստ էության, պայմանավորված է մի շարք գործոններով, որոնցից են՝ սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, հիասթափությունն իշխանությունների եւ պաշտոնական իսլամի ներկայացուցիչների նկատմամբ, խոսքի ազատության բացակայությունը եւ այլն: Գիտակցելով աշխարհիկ ինստիտուտներին սպառնացող մարտահրավերները՝ Աղբբեջանի իշխանությունները մշտապես փորձում են թուլացնել կրոնի դերը, ինչը դրսեւորվում է կրոնական իրողությունների նկատմամբ տարաբնույթ սահմանափակումների կիրառմամբ: Իսլամական աղոթքի հրապարակային դրսեւորումները կանխելու նպատակով 2008-ին արգելվեց մզկիթի բակում կամ հարակից տարածքում աղոթելը: Բացի այդ, Աղբբեջանում արգելված է իսլամական գլխաշորով (հիջաբ) մուտք գործել կրթական հաստատություններ, պաշտոնական փաստաթղթերի համար գլխաշորով նկարվել: Փաստացիորեն, Յեյդար Ալիեւի իշխանության գալուց ի վեր եւ մինչ օրս պաշտոնական իսլամից դուրս գործող կրոնական քարոզիչների, ինչպես նաեւ կրոնականացված տարրերի նկատմամբ իրականացվել են տարաբնույթ ճնշումներ:

Վերջին շրջանում իսլամի հարցում աղբբեջանական իշխանությունների մոտեցումներում նշմարելի են որոշակիորեն կոշտ շեշտադրումներ, ինչը փաստում է երկրում իսլամական գործոնի ակտիվացումը կանխելու իշխանությունների ձգտումը: 2009թ. հունիսի վերջին Աղբբեջանի խորհրդարանը կրոնի դավանման ազատության մասին օրենքում փոփոխություններ մտցրեց, համաձայն որի՝ արտերկրում աստվածաբանական կրթություն ստացած անձանց արգելվում է իսլամական կրոնական արարողություններ վարելը: Դրանք կարող են իրականացնել միայն Աղբբեջանի Յանրապետության այն քաղաքացիները, ովքեր կրոնական կրթություն են ստացել Աղբբեջանում: Այդ գործընթացի վարումն ամբողջովին փոխանցվեց Կովկասի մուսուլմանների վարչությանը (ԿՄՎ): Այդպիսով, իշխանությունները փորձեցին օրենքի ուժով կասեցնել Աղբբեջանի համար ոչ ավանդական կրոնական ուղղությունների քարոզիչների եւ որոշակիորեն ընդդիմադիր հոգեւորականների գործունեությունը:

Հայտնի է, որ Ադրբեջանի անկախացումից ի վեր բազմաթիվ երիտասարդներ կրոնական կրթություն են ստացել իսլամական աշխարհի տարբեր, այդ թվում՝ սուննիական աստվածաբանական կենտրոններում, ինչը նաև իրականացվել է պաշտոնական խողովակներով: Նրանց մեջ կան բավական խարիզմատիկ գործիչներ, որոնցից է Բաքվի «Աբու Բաքր» մզկիթի երիտասարդ իմամ, սուննի իսլամի սալաֆիական ուղղության քարոզիչ Հաջի Համեթ Սուլեյմանովը, ով աստվածաբանական կրթություն է ստացել Սաուդյան Արաբիայում:

Վերջերս Ադրբեջանի հասարակական առանձին շրջանակներում դժգոհությունների ալիք առաջացրին մի քանի մզկիթների փակման եւ քանդելու մասին իշխանությունների որոշումները: Դրանք քննարկման առարկա դարձան սեպտեմբերի 7-ին Բաքվում «Խղճի եւ կրոնի դավանության ազատության պաշտպանության կենտրոնի» (DEVAMM) նախաձեռնությամբ «Իսլամական մշակույթի մայրաքաղաքի մզկիթների քանդումը» խորագրով կազմակերպված մամլո ասուլիսի ժամանակ: Բանախոսների համոզմամբ՝ միայն 2009 թվականին երեք մզկիթ քանդելու իրողությունն աննախադեպ է, ինչը հեղինակագրվում է Ադրբեջանն իսլամական աշխարհում, այն դեպքում, երբ 2009-ին Բաքուն Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) կողմից հայտարարվել է իսլամական մշակույթի մայրաքաղաք:

Նախ, ապրիլի 25-ին Բաքվում բարեկարգման հիմնավորմամբ փակվեց Շեհիդլար մզկիթը, որ կառուցվել էր Թուրքիայի կրոնական վարչության կողմից: Դրանից հետո քանդվեց Բաքվի Սուհամեդ մարգարեի մզկիթը՝ որպես «անօրինական շինություն»: Որոշ փորձագետներ մզկիթի քանդումը կապեցին կրոնական ծայրահեղականության վտանգի եւ ապրիլին Ադրբեջանի պետական նախարհին ակադեմիայում կազմակերպված ահաբեկչության հետ: Մայիսի 10-ին փակվեց եւ մյուս օրը լուսադեմին քանդվեց 1940-ականների վերջերին Կասպից ծովի ափին գտնվող «Նավթային քարեր» վայրում կառուցված մզկիթը: Դեպքի կապակցությամբ Կրոնական կազմակերպությունների հետ աշխատանքի կոմիտեի նախագահը հավաստիացրել էր, որ մզկիթը քանդվել է տեխնիկական անվտանգության շարժառիթով, քանի որ կառուցված է եղել կավային գրունտի վրա: Եվ միայն վերջերս իշխանությունները որոշում ընդունեցին քանդել Բաքվի «Ֆատիմեի-Չահրա» մզկիթը: Հատկանշական է, որ մզկիթը քանդելու մասին տնտեսական դատարանի որոշումը համընկավ Ռամադան ամսվա հետ, ինչը դիտարկվում է որպես անարգանք հավատացյալների հասցեին: «Ֆատիմեի-Չահրա» մզկիթի կրոնական համայնքի ղեկավար Հաջի Սեյիդի պարզաբանմամբ՝ իրենք 1996թ. գնել

են հողը եւ մինչեւ 1998թ. հավաքել բոլոր անհրաժեշտ փաստաթղթերը, ապա ձեռնամուխ եղել շինարարությանը, որը որոշ ժամանակ ընդհատվել է ֆինանսական դժվարությունների պատճառով: Իսկ երբ շինարարությունն այլեւս ավարտին է հասել, դատարանը որոշել է քանդել այն՝ որպես «անօրինական կառույց»: Շատերի կարծիքով՝ մզկիթը քանդելու իրական պատճառը դրա տարածքը վաճառքի հանելն է:

Գրեթե բոլոր բանախոսները միակարծիք էին այն հարցում, որ մզկիթ քանդելն Աստծու դեմ ուղղված հանցանք է, մարդու իրավունքների կոպիտ ոտնահարում: DEVAMM-ի նախագահ, շիա հոգեւորական, իրավապաշտպան Ի.Իբրահիմօղլին նույնիսկ վկայակոչեց ԻԿԿ պարագան՝ նշելով, որ միջազգային այդ կազմակերպության դիրքորոշումն Ադրբեջանի նկատմամբ կարող է փոխվել, մինչդեռ վերջինս միջազգային մակարդակում, որպես կանոն, ակտիվորեն աջակցել է Ադրբեջանին: Իբրահիմօղլու համոզմամբ՝ նույնիսկ խորհրդային ժամանակներում իշխանությունները թույլ չէին տա, որպեսզի կարճ ժամանակահատվածում միանգամից երեք մզկիթ քանդվի: Մզկիթները փակվում էին, բայց չէին քանդվում: Նրա համոզմամբ՝ Ադրբեջանի ապագա սերունդը մեծանում է մզկիթներ քանդող երկրի քաղաքացու բարդությով:

«Մեշեդի Դադաշ» մզկիթի համայնքի ղեկավար Յաջի Շահին Ղասանլիի կարծիքով՝ երկու մզկիթների քանդումը ինչ-որ տեղ կարելի է համարել պատահականություն, սակայն երրորդի պարագայում խոսքը կրոնի դեմ նպատակաուղղված միտման մասին է: Նա մզկիթների քանդումը համարեց ոչ միայն հավատացյալների, այլեւ ողջ ադրբեջանական հասարակության խնդիրը: Յաջի Շահինի կարծիքով՝ Ադրբեջանում տազնապում են, որ, օրինակ, Շուշիի մզկիթը գտնվում է ողբալի վիճակում, բայց այն քանդված չէ:

Նշենք, որ 2008թ. օգոստոսին իշխանությունները փակեցին նաեւ «Աբու Բաքր» մզկիթը՝ պատճառաբանելով, որ նույն տարվա օգոստոսի 17-ին մզկիթի դեմ իրականացված ահաբեկչությունից հետո այն այլեւս անվտանգ չէ հավատացյալների համար: Սակայն իրականում իշխանություններին մտահոգում էր երկրում սալաֆիականության ընդլայնման փաստը: Խնդիրն այն է, որ Ադրբեջանում գաղափարախոսական բացը փորձ է արվում լրացնել առանձին մզկիթներում, որոնք խոսքի ազատության բացակայության պայմաններում դառնում են յուրօրինակ քաղաքական ակունքներ:

Հատկանշական է, որ Ադրբեջանում իսլամին առնչվող խնդիրների քննարկումների ժամանակ շատ դեպքերում քննադատության թիրախ է դառնում պաշտոնական իսլամը ներկայացնող Ադրբեջանի հոգեւոր

առաջնորդ, ԿՄՎ նախագահ Ալլահշյուքյուր Փաշազադեն, ով համարվում է իսլամի հարցում իշխանությունների գծի աջակիցը: Շատերը Փաշազադեին համարում են կոռումպացված գործիչ, ով առաջնային է համարում ոչ թե իսլամի, այլ՝ սեփական շահերը: Այդ տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում «Ֆատիմեի-Ջահրա» մզկիթի փակման կապակցությամբ Փաշազադեին ուղղված Ի.Իբրահիմօղլու նամակը, որում վերջինս խիստ մտահոգություն է հայտնում Ռամադան ամսին մզկիթի փակման համար՝ զգուշացնելով անդերկրային կյանքում դրա հետեւանքների մասին եւ խնդրում աջակցել: «Թուրան» գործակալությանը տված հարցազրույցում շեյխուլիսլամը նշել է, որ տեղյակ է խնդրին եւ կանի ամեն ինչ, որպեսզի մզկիթը չքանդվի:

Նշենք նաեւ, որ Ադրբեջանի համար որոշակի վտանգ է ներկայացնում նաեւ իսլամական արմատականությունը, որն Ադրբեջան է ներթափանցում նաեւ Յյուսիսսային Կովկասից: Ասվածի ապացույցը դադստանյան ծագում ունեցող «Անտառային եղբայրներ» արմատական կազմակերպության գործունեությունն էր Ադրբեջանում: Վերջին շրջանում Յյուսիսսային Կովկասի տարբեր շրջաններում տեղի ունեցող ահաբեկչությունները եւ իսլամական գործոնով պայմանավորված ներքաղաքական անկայունությունը տագնապի ալիք են ստեղծել նաեւ Ադրբեջանում: Կրոնական ծայրահեղականության հնարավոր տարածումն այդ երկրում մտահոգություն է ստեղծել հասարակական գրեթե բոլոր շրջանակներում, ինչը փորձում են փարատել իշխանությունները: Ադրբեջանի պետական սահմանային ծառայության ղեկավար Է.Գուլիեւը օգոստոսի 18-ին լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ հայտարարել է, որ Ռուսաստանի եւ Ադրբեջանի սահմանը հյուսիսային շրջանում ամբողջովին վերահսկվում է: Իսկ օգոստոսի 19-ին Ադրբեջանի կրոնական կառույցների հետ աշխատանքի պետական կոմիտեի մամլո քարտուղարը նշել է, որ Յյուսիսսային Կովկասում տեղի ունեցող դեպքերն Ադրբեջանի համար վտանգ չեն ներկայացնում ո՛չ կրոնական իրավիճակի, ո՛չ էլ կրոնական խմբերի գործունեության տեսանկյունից: Սակայն միշտ չէ, որ իշխանությունների հավաստիացումները միանշանակ են ընդունվում: Ադրբեջանցի լրագրող Ջ.Բայրամովայի կարծիքով՝ գաղափարախոսությունը հզոր երեւույթ է եւ կարող է հաղթահարել ցանկացած պատմեչ:

Ադրբեջանի հասարակական-քաղաքական եւ կրոնական առանձին գործիչներ համոզված են, որ կրոնական ծայրահեղականությունն Ադրբեջանում այլեւս տարածում է ստացել: Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության համանախագահ Ա.Ալիզադեի համոզմամբ՝ Ադրբեջանի կրոնական իրավիճակի վրա ակնհայտ է Յյուսիսսային Կովկասի ազդեցությունը:

Պատահական չէ, որ Ադրբեջանում վերջին շրջանում շատ է քննարկվում կրոնական ծայրահեղականության հնարավոր ալիքը կանխելու հարցը: Հատկանշական է, որ այդ հարցում մոտեցումները տարբեր են: Կան տեսակետներ, որոնք սպասարկում են իշխանության քաղաքականությանը՝ փորձելով հիմնավորել կոշտ միջոցառումների անհրաժեշտությունը:

Սակայն կան նաեւ այլ տեսակետներ, որոնք դեմ են ուժային մեթոդներին եւ առաջ են քաշում այլ ուղիներ, մասնավորապես՝ բարեփոխումների գաղափարը: Համեօ Սուլեյմանովի համոզմամբ՝ իրավապահ մարմինների կողմից իսլամական արմատականության կանխումն անընդունելի է, քանի որ արդյունավետ չէ եւ հակառակ արդյունքը կունենա: Շահին Ղասանլիի կարծիքով՝ արգելելը ոչինչ չի տա, անհրաժեշտ է կրոնի մասին օրենքում լուրջ բարեփոխումներ մտցնել, երկրում զարգացնել կրոնական լուսավորչականությունը: Նրա համոզմամբ՝ փորձը ցույց է տալիս, որ կրոնական արմատականությունը մեծ թափ է ստանում կրոնի ազատության իրավունքները ոտնահարելու պարագայում, իսկ այդ դեպքում հասարակությունն ու երկիրը արմատականության տեսանկյունից ավելի խոցելի են դառնում:

Ադրբեջանցի իսլամագետ Էլմիր Կուլիեւի կարծիքով՝ կրոնական մշակույթը երկրում զարգացած չէ: Կրոնական ծայրահեղականության դեմ պայքարի հարցում Կուլիեւն ունի սեփական տեսակետը: Ըստ նրա՝ կրոնական արժեքները պետք է մեկնաբանեն ոչ թե փոքրաթիվ կրոնական խմբերն ու արտերկրից ժամանած միսիոներները, այլ հենց ադրբեջանցի մտավորականները: Նրա կարծիքով, եթե մարդիկ խորքից հասկանան իսլամը, ապա դժվար կլինի նրանց խաբել իսլամական սպառնալիքի մասին լեզենդներով, իսկ աղանդավորների քարոզներն Ադրբեջանում այլեւս պահանջարկ չեն ունենա:

Ադրբեջանում տարածում ունեցող առանձին տեսակետների համաձայն՝ իշխանությունները իսլամին վերաբերող հարցերում չեն կարողանում ճիշտ կողմնորոշվել, իսկ կրոնական իրավիճակի ներկա կայունությունը խիստ հարաբերական է: Այնպես որ՝ իսլամն Ադրբեջանում որոշակի պոտենցիալ ունի՝ դառնալու լուրջ գործոն հասարակական-քաղաքական զարգացումներում:

ԱՂՐԲԵՋԱՆ – ԹՈՒՐՔՄԵՆՍՏԱՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ *Արտաշես Տեր-Հարությունյան*

Վերջին շաբաթների իրադարձությունները հաստատում են, որ Աղրբեջանի ու Թուրքմենստանի հարաբերություններում ավելի օրինաչափ են հակասությունները, քան համագործակցությունը:

Ա.թ. հուլիսի 25-ին ելույթ ունենալով կառավարության անդամների առջև՝ Թուրքմենստանի նախագահ Գուրբանգուլի Բերդիմուհամեդովը հայտարարեց, թե պաշտոնական Աշխաբադը մտադիր է դիմել Միջազգային արբիտրաժային դատարան՝ վիճարկելու Կասպիցում գտնվող «Սերդար», «Օմար» եւ «Օսման» նավթա-գազահանքերի պատկանելության հարցը, որոնք Բաքուն համարում է իրենը¹: Այդ նպատակով Բերդիմուհամեդովը հանձնարարեց կառավարությանը՝ վարձել միջազգային իրավունքին քաջատեղյակ իրավաբաններ:

Մոտ մեկ ամիս անց՝ օգոստոսի 31-ին, երկրի Անվտանգության պետական խորհրդի նիստի ժամանակ Բերդիմուհամեդովը հայտարարեց, թե մինչեւ 2015թ. Կասպիցում Թուրքմենստանը կհիմնի ռազմածովային բազա, որը պետք է զբաղվի թուրքմենական ջրային տարածքների պաշտպանությամբ: Այդ նպատակով երկրի սահմանապահ ծառայությունը ձեռնամուխ է լինելու արագընթաց մոտորանավակների գնմանը, բացի այդ, ձեռք են բերվելու ժամանակակից հրթիռակիր երկու նավեր: Ինչն է ուշագրավ՝ Աղրբեջանի հետ ունեցած ծովային հակասությունների ողջ ընթացքում Աշխաբադը երբեք նման որոշում չէր կայացրել:

Իհարկե, այսօր հիմնագուրկ է խոսել թուրքմենա-աղրբեջանական հակամարտության մասին, բայց փաստն այն է, որ՝

- ❖ Աշխաբադն ու Բաքուն հակասություններ ունեն երկուսի համար էլ եական հանդիսացող նավթագազային ոլորտում,
- ❖ չեն կարողանում լուծել այդ հակասությունները անկախությունից ի վեր (շուտով՝ մոտ 20 տարի),
- ❖ եւ ամենակարեւորը՝ կողմերը գնալով կոշտացնում են իրենց բանակցային մոտեցումները:

Չնայած արդեն սեպտեմբերի 3-ին Ալիեւ-կրտսերի ու Բերդիմուհամեդովի միջեւ կայացած հեռախոսային խոսակցության ընթացքում վերջինս

հրավիրեց իր ադրբեջանցի գործընկերոջը Աշխաբադ՝ քննարկելու առկա խնդիրները, սակայն առնվազն կասկած է առաջացնում այն, որ երկու երկրները, որոնք անցած տարիների ընթացքում չեն կարողացել լուծել խնդիրը, կկարողանան արագորեն հաղթահարել խոչընդոտները: Թերեւս, պետք է կարծել, որ Բաքուն ու Աշխաբադն իրենց պորտֆելներում չունեն երկուստեք ընդունելի առաջարկություններ:

Տեղեկանք

Հանքավայրերի շուրջ երկու երկրների հակասությունները հրապարակ իջան 1997թ.: 1996թ. Սափարմուրադ Նիյազովի Բաքու կատարած այցից հետո, 1997թ. փետրվարին պաշտոնական Աշխաբադը հայտարարեց, որ «Ազերի» ու «Չիրադ» հանքավայրերը պատկանում են իրեն: Նույն թվականի մայիսին Ադրբեջանի արտգործնախարարությունը հատուկ նոտայով դատապարտեց այդ հայտարարությունը:

Կարճ ժամանակ անց՝ 1997թ. հուլիսի 4-ին Մոսկվայում Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերությունը ռուսական ЛУКОЙЛ եւ Роснефть ընկերությունների հետ կնքեց «Քյափազ» հանքավայրի շահագործման վերաբերյալ պայմանագիր, ըստ որի՝ ЛУКОЙЛ-ին էր անցնելու շահույթի 30%-ը, Роснефть-ին՝ 20%-ը, իսկ մնացած 50%-ը՝ ադրբեջանցիներին: Աշխաբադը բողոքեց, եւ Մոսկվայի ճնշման հետեւանքով Роснефть-ը հրաժարվեց պայմանագրից, իսկ ЛУКОЙЛ-ը մինչ օրս էլ չի ընդունում եռակողմ պայմանագրի լուծարումը²:

2002թ. ապրիլին Աշխաբադում կայացած մերձկասպյան հինգ պետությունների ղեկավարների գագաթաժողովի ժամանակ Թուրքմենստանի նախագահ Նիյազովը հայտարարեց, թե հնարավոր է, որ Ադրբեջանի հետ վիճելի համարվող հանքավայրերի շրջանում ծավալվեն ռազմական գործողություններ: Ինչից հետո, ԽՍՀՄ փլուզումից ի վեր առաջին անգամ՝ 2002թ. օգոստոսին, Ռուսաստանը Կասպիցում անցկացրեց ռազմածովային լայնամասշտաբ զորավարժություններ, որոնց մասնակցելու հրավեր ստացան Ղազախստանն ու Ադրբեջանը:

Այդ իրադարձություններից հետո հանքավայրերի հարցը կրկին սրվեց 2005թ., երբ թուրքմենական կողմը փորձեց «Քյափազի» շահագործման վերաբերյալ պայմանավորվել կանադական Buried Hill Energy ընկերության հետ: Չնայած այդ տարվա հունվարին ու նոյեմբերին թուրքմենական իշխանությունների հետ ընկերությունը երկու անգամ պայմանավորվեց հանքավայրում աշխատանքների մեկնարկի մասին, բայց Բաքվի հակադրեցության հետեւանքով գործը տեղից չշարժվեց:

Հայտնի է, որ 1997թ. մայիսին Աշխաբադում կայացած Տնտեսական համագործակցության կազմակերպության (OEC) գագաթաժողովի շրջանակներում Յեյդար Ալիեւի ու Սափարմուրադ Նիյազովի հանդիպման ժամանակ վերջինս Ադրբեջանի նախագահին է ներկայացրել դեռևս ԽՍՀՄ օրոք հրատարակված հատուկ քարտեզներ, որոնց համաձայն՝ «Քյափազ» ու «Ազերի» հանքավայրերը գտնվում են Կասպիցի թուրքմենական հատվածում: Բացի այդ, ըստ խորհրդային գծապատկերների, «Չիրադ» հանքավայրը ադրբեջանական ափից գտնվում է 148 կմ հեռավորության վրա, իսկ թուրքմենականից՝ 132 կմ, «Ազերի» հանքավայրը ադրբեջանական ափից գտնվում է 160 կմ հեռավորության վրա, իսկ թուրքմենականից՝ 118 կմ, «Քյափազ» հանքավայրը ադրբեջանական ափից գտնվում է 184 կմ հեռավորության վրա, իսկ թուրքմենականից՝ 104 կմ: Մինչդեռ, Ռուսաստան–Ղազախստան, Ռուսաստան–Ադրբեջան եւ Ղազախստան–Ադրբեջան պայմանավորվածությունների համաձայն, յուրաքանչյուր զույգի միջև ծովային սահման որոշվեց երկու պետությունների ափերից հավասար հեռավորության վրա գտնվող գիծը: Այդ պարագայում «Քյափազ», «Ազերի» հանքավայրերն ամբողջությամբ, իսկ «Չիրադ» հանքավայրը մասնակի պետք է անցնեն Թուրքմենստանին: Ավելորդ չէ նշել, որ այսօր ադրբեջանական նավթի ավելի քան 3/4-րդը արդյունահանվում է «Ազերի»–«Չիրադ»–«Գյունեշլի» հանքավայրերից:

Իրավիճակային դիտարկում

Թե ինչու Աշխաբադում որոշեցին հրապարակային ճնշման անցնել Բաքվի ուղղությամբ, միանշանակ դժվար է ասել: Միգուցե, Թուրքմենստանում համարում են, որ հուլիսի 13-ին Անկարայում «Nabucco»-ի վերաբերյալ պայմանագրի ստորագրումից հետո, հանքավայրերի վերաբերյալ իրենց դիրքորոշումը ինչպես արեւմտյան երկրների (ԱՄՆ, ԵՄ, Թուրքիա), այնպես էլ Ադրբեջանի կողմից ավելի ընկալելի կդառնա, քանի որ «Nabucco»-ի իրականություն դառնալուց հետո Թուրքմենստանի արժեքը միայն աճելու է, ընդ որում՝ Հարավային Կովկաս–Կասպից–Կենտրոնական Ասիա գծում գործող բոլոր ուժի կենտրոնների համար: Ամեն դեպքում, Աշխաբադի այս նախաձեռնությունը նոր՝ ավելի բարձր կարգավիճակ կտա նրան ընթացող խաղում:

Մյուս կողմից, ռուսական աղբյուրների համաձայն, Թուրքմենստանի նման քայլը պետք է պայմանավորել Ռուսաստանի նպատակով՝ խոչընդոտել «Nabucco»-ի գործարկումը: Ինչը հատկապես արդիական դարձավ, երբ օգոստոսի 6-ին Անկարայում Ռուսաստանի վարչապետ Վլադիմիր

Պուտինը իր թուրք գործընկերոջ հետ պայմանավորվեց դեպի Եվրոպա ուղղված «Южный поток»-ի կառուցան վերաբերյալ:

Միաժամանակ, ցանկացած լուրջ փոփոխություն Կասպիցի էներգետիկ փոխդասավորվածությունում կունենա աշխարհաքաղաքական հետեւանքներ, որոնք ի վիճակի են ազդելու հարավկովկասյան, իրանական, կենտրոնասիական եւ անգամ՝ հյուսիսկովկասյան ուղղություններով: Մի կողմից՝ այն իրողությունն է, որ Ադրբեջանից ու Թուրքմենստանից բացի կասպյան մյուս երեք երկրները տարբեր պատճառներով ուղղակի շահագրգռված են, որ թուրքմենա-ադրբեջանական խնդիրները մնան ուժի մեջ, ուստի դժվար թե չմիջամտեն նոր զարգացումների դեպքում: Մյուս կողմից՝ Աշխաբադի կամ Բաքվի ձեռնարկած ցանկացած քայլ, որն ի վիճակի է փոխել կասպյան փոխդասավորվածությունը, չի կարող չենթադրել տարածաշրջանում ներկա ուժի կենտրոնների ներգրավվածություն: Ուստի, ընդամենը ժամանակ է հարկավոր՝ վերջնականապես հասկանալու, թե ով է կանգնած Բերդիմուհամեդովի հայտարարությունների հետեւում:

Եվ վերջում, թուրքմենա-ադրբեջանական հակասությունները դեռ չեն հասել այն աստիճանի, որ նշանակություն ձեռք բերեն Արցախի շուրջ ընթացող զարգացումներում: Բայց դա չի նշանակում, թե պետք է ընդհանրապես անտեսել գոնե նախնական պայմանավորվածությունների այն օբյեկտիվ հնարավորությունը, որը կարող է ձեւավորվել Երեւանի ու Աշխաբադի համար հայ-ադրբեջանական հակամարտության եւ թուրքմենա-ադրբեջանական հակասությունների արդյունքում: Անշուշտ, ներկայում այն չի կարող էական դեր ունենալ, բայց հետագայում, եթե զարգացումները շարունակվեն առկա տրամաբանությամբ, այդ հնարավորությունը կարող է դառնալ Բաքվի նկատմամբ առնվազն տեղեկատվական ճնշման լծակ: Իսկ որ զարգացումները կընթանան հենց առկա տրամաբանությամբ, առայժմ ավելի հավանական է, քան հակառակը:

¹ Ադրբեջանական կողմը այդ հանքավայրերը անվանում է, համապատասխանաբար, «Քյափազ», «Ազերի» եւ «Չիրադ», ինչն ավելի շատ է տարածված միջազգային լրատվական դաշտում:

² Ուշագրավ է, որ դեռ 1995թ. ЛУКойл-ը Թուրքմենստանի Նավթի ու գազի նախարարության հետ կնքել էր «Քյափազի» շահագործման մասին պայմանագիր, ինչը նշանակում է, որ այն ժամանակ ընկերությունն ընդունում էր, որ հանքավայրը պատկանում է Աշխաբադին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏ. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆԱՑՈՒՄ Սուրեն Մանուկյան

Սեպտեմբերի 1-ին Եվրոպան նշեց Երկրորդ աշխարհամարտի մեկնարկի 70-ամյակը: Մարդկության պատմության ամենաառանցքային հրադարձություններից մեկին նվիրված միջոցառման ընթացքը եւս մեկ անգամ ապացուցեց, որ ժամանակակից աշխարհում պատմությունը ոչ միայն անցյալը վերաբժեւորելու միջոց է, այլեւ յուրաքանչյուր պետության ինքնության դրսեւորման ու քաղաքական նպատակներին հասնելու շատ արդյունավետ եւ հաճախ օգտագործվող գործիք:

Ընդամենը քսան տարի առաջ դժվար էր պատկերացնել, որ Երկրորդ աշխարհամարտի պատմությունը կարող է լուրջ քաղաքական վեճերի եւ միջպետական լարվածության պատճառ դառնալ:

Կար ընդհանուր գիտակցում, որ այն բարու հաղթանակն է չարի նկատմամբ, եւ այդ հաղթանակը մեծ արյան գնով է տրվել: Իհարկե, տարածայնություններ շեշտադրումների մեջ միշտ էլ եղել են: Այսպես, Արեւմուտքը պատերազմի հանգուցային կետեր էր համարում Փերլ-Յարբորը, Էլ-Ալամենյը եւ Նորմանդիայում երկրորդ ճակատի բացումը, որոնք «ստվերում» էին Մոսկվայի, Ստալինգրադի եւ Կուրսկի ճակատամարտերը: Իսկ ԽՍՀՄ-ում պատերազմը սահմանափակվում էր միայն Յայրենական պատերազմի սահմաններում՝ 1941-1945, իսկ դաշնակիցների մասնակցության մասին աշխատում էին չհիշել:

Սակայն ընդհանուր առմամբ կար փոխհամաձայնություն Երկրորդ աշխարհամարտի հիմնական դիցաբանության վերաբերյալ: Երկբեւեռ աշխարհի փլուզումից հետո այս ընկալումը նույնպես մասնատվեց: Բոլոր պետությունները ձեւակերպեցին Մեծ պատերազմի պատմության սեփական մոդելներ՝ առաջին պլան մղելով նախկինում թաքնված էջերը, համեմելով դրանք տարբեր մեկնաբանություններով:

Երկրորդ աշխարհամարտի գաղափարականացված պատմությունը, թվում էր, ավարտվել է: Սակայն գաղափարականացմանը փոխարինեց քաղաքականացումը:

Այս պայմաններում Երկրորդ աշխարհամարտի մեկնարկի 70-ամյակին նվիրված միջոցառումների ժամանակ հիմնական ուշադրությունը ոչ

թե պատերազմի սարսափների եւ 55 միլիոն զոհերի հիշատակի վրա էր կենտրոնացված, այլ այն հարցադրման, թե ինչ մեղադրանքներ կներկայացվեն Ռուսաստանին եւ ինչ կպատասխանի Պուտինը:

Ռուսական նախահարձակում

Մոսկվան բավական լավ էր նախապատրաստվել սպասվող մեղադրանքներին:

Դեռ մինչեւ Գդանսկ կատարելիք այցը ՌԴ վարչապետ Վլադիմիր Պուտինը «Պատմության էջեր՝ փոխադարձ մեղադրանքների առիթ, թե՞ հաշտեցման ու գործընկերության հիմք» վերնագրով հոդված տպագրեց լեհական «Գազետա վիբորչա» թերթում, որտեղ թեւ ղատապարտեց Մոլոտով–Ռիբենտրոպ պակտը՝ համարելով այն անընդունելի՝ բարոյական եւ անհեռանկարային՝ գործնական կիրառության տեսակետից, սակայն չանդրադարձավ դրա գաղտնի արձանագրությանը, որով Յիտլերը եւ Ստալինը Եվրոպան փաստացի բաժանում էին իրար մեջ: Ըստ Վ.Պուտինի՝ ԽՍՀՄ-ը կանգնած էր երկու ճակատով պատերազմելու վտանգի առջեւ, եւ երբ հնարավոր դաշնակիցները Արեւմուտքում արդեն գնացել էին նմանատիպ պայմանավորվածությունների, ապա սխալ կլիներ հրաժարվել չհարձակման մասին պակտից:

Հոդվածում Ռուսաստանի վարչապետը կոչ արեց չհամարել վերոնշյալ պակտը Երկրորդ աշխարհամարտի միակ ձգանք, այլ հիշեցրեց, որ նույն դերը կատարեց նաեւ Մյունխենյան համաձայնագիրը, որից հետո Յիտլերը հանդգնեց, որ ամեն ինչ թույլատրելի է, եւ Ֆրանսիան ու Անգլիան մատը մատին չեն խփի, որպեսզի պաշտպանեն իրենց դաշնակիցներին: Պուտինը հիշեցրեց, որ նույն համաձայնագրով Լեհաստանն ինքը մասնակցեց Եվրոպայի բաժանմանը՝ ստանալով չեխական Տեչինյան Սիլեզիան:

Հոդվածում նաեւ խիստ քննադատության են ենթարկվում «սառը պատերազմի հակամարտային ժառանգության մնացուկները», ինչպես նաեւ «այսօրվա քաղաքական կոնյունկտուրայի նպատակներին համապատասխան պատմության վերաշարադրման փորձերը»: Հոդվածը նաեւ պարունակում էր ռուս-լեհական բարեկամության եւ ապագայում այս հարաբերությունների դրական զարգացման վերաբերյալ առատ ձեւակերպումներ:

Երկրի ներսում, սակայն, դիրքորոշումն ավելի անզիջում էր:

Պատերազմի տարելիցն առիթ դարձավ Ռուսաստանում մի շարք վավերագրական ֆիլմերի նկարահանման եւ եթեր հեռարձակման համար:

Դրանք, առանց բացառության, արդարացնում էին Ստալինի գործողությունները մինչև պատերազմ եւ մեղադրում Արեւմուտքին, այդ թվում նաեւ Լեհաստանին՝ Խորհրդային Միության դեմ Զիտլերի հետ պայմանավորվածություններ ունենալու մեջ:

Հունիսին ՌԴ Պաշտպանության նախարարության կայքում հայտնվեց մի հոդված, որտեղ պատմաբան Սերգեյ Կովալյովը, փաստորեն, մեղադրում էր Լեհաստանին՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը սանձազերծելու մեջ, քանի որ այն հրաժարվեց «բավարարել գերմանական բավական չափավոր պահանջները»: Շուտով ՊԵ-ն հայտարարեց, որ դա նախարարության պաշտոնական դիրքորոշումը չէ, եւ այն միայն տրամադրել է հարթակ բանավեճի համար, սակայն միայն այս նյութի տեղադրման փաստն ինքնին խոսում է:

Օգոստոսի 19-ին Արտաքին հետախուզության ծառայությունը հանրությանը ներկայացրեց «Մերձբալթիկա եւ աշխարհաքաղաքականություն. 1935-1945» գիրքը: Փաստաթղթերի այս ժողովածուն լույս էր տեսել երեք տարի առաջ՝ ներքին օգտագործման համար, սակայն այժմ որոշվեց այն լայն շրջանառության մեջ դնել՝ Գերմանիայի հետ չհարձակման մասին պակտը իբրեւ ԽՍՀՄ ինքնապաշտպանական քայլ հիմնավորելու համար:

Սեպտեմբերի 1-ին հրատարակվեց նաեւ «Լեհական քաղաքականության գաղտնիքները» ժողովածուն, որում Արտաքին հետախուզության ծառայության գաղտնազերծված փաստաթղթերից հստակ երեւում է, որ Լեհաստանը ոչ միայն պայմանավորվածություն ուներ Զիտլերի հետ, այլեւ նույնիսկ խրախուսում էր ԽՍՀՄ-ում անջատողական շարժումները եւ փորձում մասնատել երկիրը: Այս փաստաթղթերի վրա էր հիմնված նաեւ օգոստոսի 31-ին ցուցադրված «Կարո՞ղ էր արդյոք Ստալինը կանգնեցնել Զիտլերին» վավերագրական ֆիլմը:

Այս նախապատրաստությունից հետո Վ.Պուտինը արդեն Լեհաստանում ասուլիսի ժամանակ ուղղակի կրկնեց Ռուսաստանի հիմնական դիրքորոշումը: Յուրաքանչյուր կողմի սեփական սխալների ընդունման անհրաժեշտության վերաբերյալ Լեհաստանի վարչապետ Դոնալդ Տուսկի պնդմանն ի պատասխան՝ Վ.Պուտինն առաջարկեց հիշել Չեխոսլովակիայի բաժանման մեջ լեհերի մասնակցության մասին:

Ասուլիսի ժամանակ նաեւ պարզ դարձավ, որ Ռուս-լեհական հարաբերությունների պատմության դժվար հարցերի պարզաբանման խմբի աշխատանքը նույնպես էական արդյունքներ չի տվել: Հանձնաժողովը խորհուրդ էր տվել ՌԴ կառավարությանը՝ բացել Կատինին վերաբերող ռուսական արխիվները, պաշտոնական հարաբերություններում այս

հարցը Լեհաստանի օրակարգից հանելու փոխարեն: Սակայն Պուտինը համաձայնեց արխիվները բացել միայն հակառակ կողմի նույնանման քայլի դեպքում:

Ընտրովի հիշողություն

Հիմնական միջոցառումները տեղի ունեցան լեհական Գդանսկի հրվանդանի մոտ գտնվող Վեստերպլատի թերակղզու պաշտպանության հերոսներին նվիրված հուշահամալիրում: Այստեղ 70 տարի առաջ գերմանական «Շլեզվիգ-Հոլշտայն» ռազմանավի առաջին զարկերն ազդարարել էին վերմախտի մուտքը Լեհաստան եւ պատերազմի սկիզբը:

Մոտ երկու տասնյակ առաջնորդներ էին ժամանել Գդանսկ միջոցառմանը մասնակցելու համար: Հանդիպումն, իրոք, պատմական էր, ինչպես եւ այն իրադարձությունը, որին այն նվիրված էր: Ելույթ ունեցողները բարձրաձայնեցին այն ամենն, ինչ ուզում էին:

Միջոցառման ժամանակ հնչեցրած ճառում Լեհաստանի նախագահ Լեխ Կաչինսկին «թիկունքին հասցված դանակի հարված» անվանեց խորհրդային Կարմիր բանակի մուտքը լեհական տարածք 1939թ., իսկ Կատինի տակ գերի ընկած լեհական սպաների գնդակահարումը՝ վրեժ 1920թ. համար, երբ տասնյակ հազարավոր կարմիրբանակայիններ զոհվեցին լեհական գերության մեջ: Լ.Կաչինսկու կարծիքով, հիմնական դասը, որ Եվրոպան պետք է քաղի Երկրորդ աշխարհամարտից, «կայսերական նկրտումներից կատարյալ հրաժարումն է»: Ըստ նրա, տոտալիտարիզմի էությունը հենց ուրիշների տարածքների նկատմամբ ունեցած հավակնություններն են, եւ նման նկրտումներ հնարավոր էր տեսնել նաեւ «անցած տարի»: Թեեւ մանրամասներ չհետեւեցին, սակայն ակնարկը հստակ էր:

Սակայն Կաչինսկու ելույթում չկար ոչ մի խոսք Լեհաստանը նացիստներից ազատագրելու ժամանակ խորհրդային զոհերի մասին եւ ոչ մի վատ խոսք հենց նացիստների մասին: Ամբողջ ելույթը, թվում էր, ուղղված է մեկ երկրի՝ Ռուսաստանի եւ մեկ մարդու՝ Պուտինի դեմ:

Լեհաստանի վարչապետ Դ.Տուսկը ավելի մեղմ արտահայտվեց՝ ընդգծելով, որ Լեհաստանը չի ցանկանում օգտագործել սգո արարողությունները այլ պետությունների դեմ, սակայն անթույլատրելի է համարում պատմության մոռացությունը եւ կեղծարարությունը: Ինչպես նաեւ ընդգծեց, որ թեեւ խորհրդային զինվորներն ազատագրեցին Լեհաստանը ֆաշիզմից, «նրանք չկարողացան այն ազատ դարձնել, քանի որ իրենք ազատ չէին»:

Իր ճառում Վ.Պուտինը հիշեցրեց, որ Գդանսկի ազատագրման համար իրենց կյանքն են տվել 53 հազար խորհրդային զինվորներ, իսկ ամբողջ պատերազմի 60 միլիոն զոհերի կեսը ԽՍՀՄ քաղաքացիներ էին: «Մեր երկիրն ընդունել է իր սխալները, Ռուսաստանի Պետական դուման դատապարտել է Մոլոտով–Ռիբենտրոպի պակտը: Մենք իրավունք ունենք ակնկալելու, որ մյուս երկրները նույնպես կընդունեն իրենց սխալները քաղաքական որոշումների մակարդակով»:

Անսպասելի շեշտադրումներ կային նաեւ Անգելա Մերկելի ելույթում: Գերմանիայի կանցլերը ոչ միայն հերթական անգամ ընդունեց սեփական երկրի մեղքը, այլ նաեւ առաջին անգամ նման բարձր ներկայացուցչություն ունեցող միջոցառման ժամանակ հիշատակեց պատերազմից հետո իրենց տներից վտարված 12 միլիոն գերմանացիների մասին՝ դա անվանելով «բացահայտ անարդարություն» եւ հորդորելով իրերն իրենց անուններով կոչել: Իսկ սա ուղղակի կշտամբանք էր Լեհաստանի հասցեին, քանի որ այդ տեղահանությունը կատարվել էր հենց այսօրվա Լեհաստանի տարածքից:

Մերկելը, միաժամանակ խուսափեց հստակ մատնանշել, թե ով է այս պատերազմի սանձազերծման հիմնական մեղավորը:

Կողմնակի հետեւանքներ

Հետաքրքիր է, որ «պատմության համար պատերազմներն» իրենց անմիջական ազդեցությունն ունեցան նաեւ տնտեսության մեջ: Նախատեսվում էր, որ ստորագրվելու է Լեհաստան ռուսական գազի ներմուծման ծավալի ավելացման մասին համաձայնություն, սակայն դա տեղի չունեցավ: Իսկ, օրինակ, Ուկրաինայի վարչապետ Յուլյա Տիմոշենկոն (որն, անկասկած, շատ բան կունենար ասելու), խուսափելով իր ճառում սուր անկյուններից եւ ընդամենը ակնարկելով, որ Եվրոպայի ազատագրումը 1939-ից սկսված ստրկությունից ավարտվեց ընդամենը քսան տարի առաջ, ստացավ Վ.Պուտինի բարյացակամ վերաբերմունքը եւ որպես հետեւանք՝ ազատվեց ռուս-ուկրաինական գազային պայմանագրում անրագրված տուգանքներից: Օրինակն ավելի քան խոսում է:

Այս ֆոնին երկրորդ պլան մղվեց այն, որ ԱՄՆ-ը միջոցառմանը ներկայացված էր շատ ցածր մակարդակով: Երկար ընտրություն կատարելով փոխնախագահ Ջ.Բայդենի եւ պետքարտուղար Յ.Զլինթոնի միջեւ՝ Վաշինգտոնը կանգ առավ նախկին պաշտպանության նախարար՝ 81-ամյա Ուիլյամ Փերիի վրա: Միայն Վարշավայի ճնշման տակ, վերջին պահին ներկայացուցչությունը բարձրացվեց մինչեւ նախագահի ազգային

անվտանգության գծով օգնական Ջեյմս Ջոնսը: Լեհական մամուլն անվա-
նեց այդ օրը ամերիկա-լեհական բարեկամության ավարտի օր:

Այս արտահայտությունը հետաքրքիր է հուլիսի 16-ին հրապարակված
20 արեւելաեվրոպական նախկին առաջնորդների, այդ թվում նաեւ
նախագահների նամակի համատեքստում: Նամակի հեղինակները ԱՄՆ
նախագահ Բարաք Օբամային մեղադրում էին նախորդ վարչակարգերի
օրոք Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպայի երկրների հետ ԱՄՆ
հաստատած սերտ հարաբերություններից հեռանալու մեջ: Նրանց կար-
ծիքով, ամերիկյան դիրքերը տարածաշրջանում թուլանում են «Ռուսաս-
տանի ավելի ագրեսիվ ռեւիզիոնիստական քաղաքականության» ֆոնին:
Նախկին պաշտոնյաները Օբամային կոչ արեցին «ավելի խիստ քաղա-
քականություն վարել Ռուսաստանի նկատմամբ» եւ ընդգծել Եվրոպայում
ԱՄՆ հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայման
կարեւորությունը: Հետագայում պարզվեց, որ նամակը կարող էր
պատրաստված լինել «Գերմանիա – ԱՄՆ» Մարշալի հիմնադրամի կողմից,
որն ավանդաբար ավելի մոտ է կանգնած ԱՄՆ պահպանողականներին,
իսկ արեւելաեվրոպական քաղաքական գործիչներն ընդամենը իրենց
ստորագրություններով վավերացրել են այն:

* * *

Նյուրնբերգյան դատավարությունը, թվում է, տվել է Երկրորդ
աշխարհամարտի բոլոր հարցերի պատասխանները, սակայն իրականում
սպիտակ էջերը նույնիսկ այսօր բավական շատ են:

Կատարվածը եւս մեկ անգամ ցույց տվեց, թե որքան կարեւոր են
պատմական խորհրդանիշները եւ ինչ մեծ տեղ ունի պատմությունը
պետությունների քաղաքականության մեջ: Լեհաստանը չկարողացավ
լուծել մարդկության պատմության ամենաարյունալի եւ ողբերգական
պատերազմի գնահատմանը եւ արժեւորմանը համապատասխան միջո-
ցառում կազմակերպելու խնդիրը: Երկրորդ աշխարհամարտի զոհերի
հիշատակման միջոցառումը վերածվեց պատմական իրողության
նկատմամբ տարբեր հայեցակարգերի կողմնակիցների բանավեճի:
Խախտվեց նույնիսկ նման միջոցառումների արարողակարգը: Դեմ առ դեմ
հանդիպումները շատ կարճ տևեցին, իսկ ընդլայնված կազմով հանդի-
պում, որը ցանկացած նման բարձր կարգի միջոցառման անհրաժեշտ
բաղկացուցիչներից է, տեղի չունեցավ:

**ՌՈՒՄԱՍՏԱՆ – ԱՄՆ.
ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ**

2003թ. սկսված ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների աստիճանական վատթարացումն իր գագաթնակետին հասավ 2008թ. օգոստոսի ռուս-վրացական պատերազմից հետո, երբ երկու երկրների քաղաքական եւ փորձագիտական շրջանակները բացահայտորեն սկսեցին խոսել նոր «սառը պատերազմի» մասին: Ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների ապագան կարելուր տեղ էր զբաղեցնում 2008թ. ԱՄՆ նախագահական ընտրապայքարի ժամանակ, ընդ որում, եթե հանրապետական թեկնածու Ջոն Մաքքեյնը հանդես էր գալիս բավականաչափ կոշտ դիրքերից (օգոստոսյան պատերազմի օրերին նա անգամ հայտարարեց. «Մենք բոլորս վրացիներ ենք»), ապա դեմոկրատական թեկնածու Բարաք Օբաման ավելի չափավոր դիրքորոշման կողմնակից էր: Պատահական չէ, որ Օբամայի հաղթանակից հետո բազմաթիվ վերլուծաբաններ եւ փորձագետներ ռուս-ամերիկյան հարաբերություններում դրական զարգացումներ էին ակնկալում: Ամերիկյան վարչակազմի առաջին քայլերը կարծես թե վկայում էին նման ենթադրությունների ճշմարտացիության մասին: 2009թ. մարտի 6-ին ժնեւում կայացած Բլինթոն–Լավրով հանդիպման ժամանակ ԱՄՆ պետքարտուղարը Ռուսաստանի արտգործնախարարին հանձնեց «վերագործարկման» սիմվոլիկ կոճակը՝ ցանկանալով ընդգծել երկկողմ հարաբերությունները բարելավելու ամերիկյան կողմի ցանկությունը: Ենթադրվում էր, որ «վերագործարկման» հաջորդ հանգրվանը լինելու է Լոնդոնը, որտեղ 2009թ. ապրիլի 1-ին համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամին նվիրված միջազգային գագաթաժողովի շրջանակներում նախատեսված էր Օբամա–Մեդվեդեւ առաջին հանդիպումը:

Նախքան լոնդոնյան հանդիպումը վերլուծական հանրույթն ակտիվորեն քննարկում էր ռուս-ամերիկյան «մեծ առելորի» հնարավորությունը, որի շրջանակներում ԱՄՆ-ը հրաժարվում էր Արեւելյան Եվրոպայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայումից, իսկ Ռուսաստանը համաձայնվում էր Իրանի դեմ ավելի խիստ պատժամիջոցների կիրառմանը այն դեպքում, եթե պաշտոնական Թեհրանը մերժեր ուղղակի երկխոսություն սկսելու Օբամայի առաջարկը: Սակայն մարտի 29-ին բրիտանական BBC հեռուստաընկերությանը տված հար-

ցազրույցում անդրադառնալով ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների հնարավոր զարգացումներին՝ Ռուսաստանի նախագահ Դմիտրի Մեդվեդևը հստակ նշեց հակահրթիռային համակարգի եւ Իրանի միջուկային ծրագրի միջեւ զուգահեռներ անցկացնելու փորձերի անթույլատրելիության մասին՝ հայտարարելով, որ երկկողմ հարաբերություններում առևտրի մասին պարզունակ պատկերացումները տեղին չեն:

Ակնհայտ է, որ երկու պետությունները տարբեր ընկալումներ ունեն հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված իրական քայլերի եւ հնարավոր արդյունքների վերաբերյալ:

Դեռևս 2008թ. օգոստոսի 31-ին ռուսական երեք հիմնական հեռու-տաալիքներին տված հարցազրույցում խոսելով Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթների մասին՝ Դմիտրի Մեդվեդևը դրանց թվում նշել էր միաբևեռ աշխարհի ձեւավորման անթույլատրելիության եւ Ռուսաստանի՝ որոշակի տարածաշրջաններում ունեցած արտոնյալ շահերի մասին: Դրանով Մեդվեդևն իր համաձայնությունն էր հայտնում դեռևս 2007թ. փետրվարին Մյունխենում կայացած անվտանգության հարցերին նվիրված միջազգային խորհրդաժողովում այդ ժամանակ Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինի կողմից հնչեցված տեսակետներին: Օբամայի հետ հանդիպումից մեկ օր առաջ՝ 2009թ. մարտի 31-ին, «Վաշինգտոն փոստ» պարբերականում հրապարակված հոդվածում խոսելով ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների մասին՝ Մեդվեդևը կողմ էր արտահայտվում դրանց բարելավմանը՝ միաժամանակ վատթարացման հիմնական պատճառ համարելով Ջորջ Բուշի վարչակազմի Արևելյան Եվրոպայում հակահրթիռային համակարգի տեղակայման եւ ՆԱՏՕ-ի՝ դեպի արևելք ընդարձակման ծրագրերը: Ռուսաստանի համար հարաբերությունների «վերագործարկումն» առաջին հերթին նշանակում էր ամերիկյան կողմի հրաժարում վերոհիշյալ երկու նպատակներից, ինչպես նաեւ հետխորհրդային տարածքի ճանաչում որպես Ռուսաստանի հատուկ շահերի գոտի եւ հրաժարում այդ տարածաշրջանում ամերիկյան ակտիվ քաղաքականության իրականացումից:

Սակայն ամերիկյան կողմը բոլորովին համաձայն չէր «վերագործարկման» նման ձեւակերպումների եւ արդյունքների հետ: Վաշինգտոնի համար առաջնահերթ կարեւորության խնդիրներն էին զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման կանխումը, ահաբեկչության դեմ պայքարը, Իրանի դեմ հնարավոր նոր պատժամիջոցների կիրառման դեպքում Ռուսաստանի աջակցության ապահովումը, Ռուսաստանի հետ միջուկային զենքի կրճատման նոր համաձայնագրի ստորագրումը: Կողմերի այս տարակարծություններն ընդգծվեցին լոնդոնյան հանդիպման

Ժամանակ: Օրբաման հստակ հայտարարեց, որ ամերիկյան կողմի համար անընդունելի է 21-րդ դարում «ազդեցության գոտիների» հայեցակարգով առաջ շարժվելը՝ ակնարկելով, որ ԱՄՆ-ը մտադիր չէ համակերպվել որոշակի տարածաշրջաններում Ռուսաստանի՝ արտոնյալ շահեր ունենալու հավակնությունների հետ: Հանդիպման ընթացքում միակ շոշափելի ձեռքբերումը ռազմավարական հարձակողական զենքերի կրճատման եւ սահմանափակման նոր պայմանագրի կնքման շուրջ բանակցությունների մեկնարկի պայմանավորվածությունն էր (գործող պայմանագիրն ուժի մեջ է մինչեւ 2009թ. դեկտեմբեր): Օրբամա – Մեդվեդեւ հանդիպման արդյունքում ստորագրված համատեղ հռչակագրում կողմերն ընդունում էին Արեւելյան Եվրոպայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայման եւ 2008թ. օգոստոսի ռուս-վրացական պատերազմի պատճառների եւ հետեւանքների վերացման շուրջ տարածայնությունների առկայությունը: ԱՄՆ նախագահը Արեւելյան Եվրոպայում հակահրթիռային համակարգի տեղակայման խնդրին անդրադարձավ նաեւ ապրիլի 5-ին Պրահայում ունեցած ելույթի ժամանակ՝ նշելով, որ Իրանի միջուկային ծրագիրն իրական սպառնալիք է ոչ միայն ԱՄՆ-ի, այլեւ Իրանի հարեւանների ու ԱՄՆ-ի դաշնակիցների համար, եւ քանի դեռ այդ վտանգն առկա է, ԱՄՆ-ը կշարունակի Եվրոպայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի ստեղծմանն ուղղված աշխատանքները: Հակահրթիռային պաշտպանության խնդիրն ուղղակիորեն կապելով Իրանի միջուկային ծրագրի հետ՝ Օրբաման հակադարձում էր մարտի 29-ի հարցազրույցում Մեդվեդեւի բերած փաստարկներին:

Հարաբերությունների «վերագործարկման» մասին բարձրագույն հայտարարություններին զուգահեռ թե՛ Ռուսաստանը եւ թե՛ ԱՄՆ-ը շարունակելու են բացառապես սեփական շահերից բխող քաղաքականության իրականացումը՝ համագործակցելով միայն այն ոլորտներում, որտեղ առկա են փոխադարձ շահեր: Այս մոտեցումն իր տրամաբանական շարունակությունը գտավ 2009թ. հունիսի 6-ին Մոսկվայում կայացած Օրբամա – Մեդվեդեւ հանդիպման ընթացքում, որի ժամանակ ձեռք բերվեցին պայմանավորվածություններ միայն ռազմավարական հարձակողական զենքերի կրճատման եւ սահմանափակման մասին նոր պայմանագրի կնքման եւ Ռուսաստանի տարածքով Աֆղանստանում ԱՄՆ ղեկավարությամբ գործող ուժերի համար ռազմական բեռների տարանցիկ փոխադրումների խնդրում:

Երկկողմ հարաբերություններում շարունակվող լարվածության վերջին դրսեւորումներից մեկը Ուկրաինայի շուրջ տեղի ունեցող զար-

գացումներն են: Մոսկվայում կայացած Օբամա–Մեդվեդեի հանդիպումից ընդամենը երկու շաբաթ անց ԱՄՆ փոխնախագահ Ջոզեֆ Բայդենն այցելեց Ուկրաինա: Նախագահ Յուշչենկոյի հետ հանդիպումից հետո Բայդենը հայտարարեց Օբամայի վարչակազմի՝ «նարնջագույն հեղափոխության» հանդեպ տածած հիացմունքի մասին՝ շեշտելով ուժեղ եւ ժողովրդավարական Ուկրաինային աջակցելու պատրաստակամությունը: Իր հայտարարության մեջ Բայդենը եւս մեկ անգամ նշեց, որ ԱՄՆ-ը չի ընդունում «ազդեցության գոտիների» հայեցակարգը եւ աջակցում է Ուկրաինայի՝ եվրատյանության համակարգին ինտեգրվելու ձգտումները՝ պաշտպանելով Ուկրաինայի ինքնիշխանությունը, անկախությունն ու ազատությունը: Ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների տեսանկյունից առավել կարելու էր Բայդենի հայտարարության այն հատվածը, որտեղ, խոսելով ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների «վերագործարկման» մասին, ԱՄՆ փոխնախագահը նշում էր, որ դա չի կատարվելու ի հաշիվ Ուկրաինայի: Ակնհայտ է, որ հայտարարությունների նման ոճը չէր կարող չառաջացնել պաշտոնական Մոսկվայի դժգոհությունը, որի հարաբերությունները Կիեւի հետ էլ ավելի էին սրվել 2009թ. գազային պատերազմից հետո:

ԱՄՆ նոր վարչակազմի՝ Ռուսաստանի հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի վառ արտահայտություններից մեկը 2009թ. հուլիսի 25-ին «Ուոլ Սթրիթ Ջորնլ» պարբերականին Ջոզեֆ Բայդենի տված հարցազրույցն էր, որտեղ վերջինս անդրադարձ էր կատարել նաեւ ռուս-ամերիկյան հարաբերություններին: Այստեղ Բայդենը նշում է, որ Ռուսաստանի թուլացող տնտեսությունը եւ ժողովրդագրական խնդիրները կհարկադրեն այդ երկրին հրաժարվել նախաձեռնողական արտաքին քաղաքականությունից, այդ թվում՝ նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունները սեփական ազդեցության գոտի տեսնելու ցանկությունից: Բայդենն ավելացնում էր, որ Ռուսաստանի ղեկավարներն իրենք են հասկանում միջազգային ասպարեզում Ռուսաստանի դերի աստիճանական թուլացման անխուսափելիությունը եւ աստիճանաբար համակերպվում են այդ գաղափարի հետ: Օբամայի վարչակազմի բարձրաստիճան պաշտոնյայի այս հարցազրույցն իր ոճով ավելի շատ նմանվում էր 1990-ական թվականների սկզբին Ռուսաստանի մասին հնչող գնահատականներին եւ ոչ մի կերպ չէր տեղավորվում իրավահավասարության եւ փոխադարձ շահերի հարգման վրա հիմնված նոր հարաբերությունների ձեւավորման մասին ամերիկյան կողմի հնչեցրած հայտարարություններում:

Այս հարցազրույցից ընդամենը օրեր անց՝ 2009թ. օգոստոսի 11-ին, հրապարակվեց Դմիտրի Մեդվեդեւի բաց նամակը Ուկրաինայի նախա-

գահ Վիկտոր Յուլչենկոյին, որտեղ Ռուսաստանի նախագահը վերջինիս մեղադրում էր բացահայտ հակառուսական քաղաքականություն իրականացնելու մեջ՝ հիշատակելով ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու պաշտոնական Կիեւի դիրքորոշումը, 2008թ. օգոստոսի ռուս-վրացական պատերազմի ընթացքում Յուլչենկոյի որդեգրած բացահայտ վրացամետ կեցվածքն ու Ուկրաինայի կողմից Վրաստանին զենքի մատակարարումը: Ռուսաստանի նախագահը պաշտոնապես հայտարարեց Կիեւ ռուսական նոր դեսպանի ժամանումը հետաձգելու որոշման մասին՝ նշելով, որ կոնկրետ ժամկետներ կսահմանվեն՝ ելնելով ռուս-ուկրաինական հարաբերությունների հետագա ընթացքից: Վերլուծաբանների եւ փորձագետների կողմից «Մյունխենյան ճառ ԱՊՀ-ի համար» բնորոշումն ստացած այս դեմարշը Ուկրաինայում սեփական ազդեցությունը վերականգնելու Ռուսաստանի հստակ ցանկության արտահայտությունն է, ինչն ուղղակի հակասության մեջ է մտնում Օբամայի վարչակազմի՝ «ազդեցության գոտիները» մերժելու դիրքորոշման հետ: Ակնհայտ է, որ 2010թ. հունվարին Ուկրաինայում սպասվող նախագահական ընտրությունների մոտենալուն զուգընթաց ռուս-ամերիկյան մրցակցությունը գնալով ուժեղանալու է՝ ըստ էության չտարբերվելով 2004թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակ երկու երկրների միջեւ արձանագրված կոշտ առճակատումից:

ԱՄՆ–Ռուսաստան եւ ավելի ընդհանուր ձեւաչափով Արեւմուտք–Ռուսաստան շարունակվող մրցակցության օրինակ է Մոլդովայում իրականացված իշխանափոխությունը: 2009թ. ապրիլի 5-ին կայացած խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում իշխող կոմունիստական կուսակցությունը չկարողացավ ձեռք բերել երկրի նախագահի ընտրության համար անհրաժեշտ թվով մանդատներ: Ընտրությունների արդյունքներին հաջորդեցին ընդդիմության կազմակերպած բողոքի զանգվածային գործողությունները: Նախագահի ընտրության երկու անհաջող փորձերից հետո սահմանադրության համաձայն նշանակվեցին խորհրդարանական արտահերթ ընտրություններ: Յուլիսի 29-ին կայացած ընտրությունների արդյունքով կոմունիստական կուսակցությունն ստացավ ծայների ընդամենը 45 տոկոսը՝ 101 տեղանոց խորհրդարանում ապահովելով 48 մանդատ: Ընդդիմադիր չորս կուսակցությունները միասին ստացան 53 մանդատ: Օգոստոսի 28-ին Մոլդովայի խորհրդարանի նախագահ ընտրվեց ռումինամետ Լիբերալ կուսակցության նախագահ Միխայիլ Գիմպան: Սեպտեմբերի 2-ին Մոլդովայի կոմկուսի առաջնորդ Վլադիմիր Վորոնինը հայտարարեց Մոլդովայի նախագահի պաշտոնից իր հրաժարականի մասին: Սեպ-

տեմբերի 8-ին Սոլղովայի սահմանադրական դատարանը մերժեց կոմունիստական կուսակցության հայցը, որը պահանջում էր անօրինական ճանաչել խորհրդարանի նախագահի պաշտոնում Գիմպայի ընտրությունը: Սահմանադրական դատարանի այս որոշումից հետո Գիմպան կստանձնի նաև նախագահի պաշտոնակատարի պարտականությունները:

Ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների համատեքստում պետք է դիտարկել նաև Բուլղարիայի ներքաղաքական կյանքում կատարված կտրուկ փոփոխությունները: 2009թ. հուլիսի 5-ին կայացած խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում «Դաշինք հանուն Բուլղարիայի» ձախակողմյան կոալիցիան Բուլղարիայի սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդությամբ ծանր պարտություն կրեց: Սոցիալիստական կուսակցության նախագահ, Բուլղարիայի վարչապետ Սերգեյ Ստանիշևը հանդես էր գալիս Ռուսաստանի հետ համատեղ էներգետիկ խոշոր ծրագրերի, առաջին հերթին «Չարավային հոսք» գազամուղի իրականացման օգտին:

Ընտրություններում հաղթանակ տոնած «Քաղաքացիները հանուն Բուլղարիայի եվրոպական զարգացման» կուսակցության նախագահ Բոյկո Բորիսովը, որն ընտրությունների արդյունքով զբաղեցրեց Բուլղարիայի վարչապետի պաշտոնը, դեմ էր արտահայտվում Ռուսաստանի հետ էներգետիկ համագործակցությանը: Դեռ մինչև վարչապետի պարտականությունների ստանձնումը Բորիսովը հուլիսի 10-ին տնտեսության եւ էներգետիկայի գործող նախարար Պյոտր Դիմիտրովիմ ուղղված նամակով պահանջում էր դադարեցնել Ռուսաստանի հետ համատեղ էներգետիկ ծրագրերի շուրջ տարվող բանակցությունները:

Բուլղարիան կարելու էր դերակատարում ունի «Չարավային հոսք» գազամուղի կառուցման գործընթացում, եւ նրա մասնակցության դադարեցումը լրջորեն վտանգում է այդ ծրագրի իրականացումը: «Չարավային հոսքը» Ռուսաստանի առավել հավակնոտ գազային ծրագրերից մեկն է, որի նպատակն է էլ ավելի ամրապնդել Եվրամիության էներգետիկ շուկայում Ռուսաստանի ազդեցությունը: Այս ծրագիրը Եվրամիության եւ ԱՄՆ աջակցությունը վայելող «Նաբուկկո» գազամուղի հիմնական մրցակիցն է: Վերջինս նախատեսում է Ռուսաստանը շրջանցելով Եվրոպա հասցնել կասպյան ավազանի էներգետիկ ռեսուրսները: Սեպտեմբերի 1-ին Բուլղարիայի նորընտիր վարչապետ Բոյկո Բորիսովի հետ հանդիպման ընթացքում Ռուսաստանի վարչապետ Վլադիմիր Պուտինը կոչ արեց վերջինիս հնարավորինս շուտ կողմնորոշվել համատեղ էներգետիկ ծրագրերի հանդեպ վերաբերմուն-

քում՝ նշելով, որ որեւէ ծրագրից Բուլղարիայի հրաժարման դեպքում Ռուսաստանն այլ միջոցներ կգտնի դրանք կյանքի կոչելու համար:

Ակնհայտ է, որ հարաբերությունների «վերագործարկումը» վերջ չի դնի ռուս-ամերիկյան մրցակցությանը Արեւելյան Եվրոպայում եւ հետխորհրդային տարածաշրջանում: Կարճաժամկետ հեռանկարում երկու պետությունները կհամագործակցեն այն ոլորտներում, որտեղ առկա է շահերի համընկնում՝ միջուկային զենքի կրճատման մասին նոր պայմանագիր, Աֆղանստանում իսլամական ծայրահեղականների դեմ պայքար եւ այլն: Միաժամանակ կպահպանվեն տարածայնություններն Արեւելյան Եվրոպայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայման, Իրանի միջուկային խնդրի, ՆԱՏՕ-ի՝ դեպի արեւելք հետագա ընդարձակման, էներգետիկ ռեսուրսների արտահանման ուղիների եւ դրանց նկատմամբ վերահսկողության խնդիրներում:

ՆԱՏՕ-Ն ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ***Զբիգնե Բժեգինսկի***

Իր գոյության 60 տարիներին Հյուսիսատլանտյան պայմանագրի կազմակերպությունը միջազգային գործերում հասել է երեք պատմական նշանակություն ունեցող հաջողության: Առաջին. ՆԱՏՕ-ն վերջ տվեց Արևմուտքի երկրների միջև անդրատլանտյան ու եվրոպական գերիշխանության համար դարավոր «քաղաքացիական պատերազմին»: Երկրորդ. Միացյալ Նահանգները Երկրորդ աշխարհամարտից հետո իր վրա վերցրեց Եվրոպան խորհրդային տիրապետությունից պաշտպանելու պարտականությունը: Եվ երրորդ. դաշինքը հասավ «սառը պատերազմի» խաղաղ ավարտին, ինչը նախադրյալներ ստեղծեց ժողովրդավարական Եվրոպական միության ընդարձակման համար:

Սակայն այս նվաճումներն, այնուամենայնիվ, առաջացնում են միանգամայն օրինական հարց. իսկ այսուհետև ի՞նչ:

Այսօր ՆԱՏՕ-ն բախվում է համաշխարհային անվտանգությանը սպառնացող վտանգների: Մեր ժամանակի պարադոքսն այն է, որ աշխարհը, դառնալով էլ ավելի փոխկապակցված ու փոխկախյալ, ապրում է մշտապես սաստկացող ժողովրդական խռովություններ եւ հուզումներ: Սակայն քառսի աճող սպառնալիքի դեմ պայքարի համար գոյություն չունի գլոբալ անվտանգության ապահովման արդյունավետ մեխանիզմ:

Բացի այդ, իրավիճակը բարդացնում է այն, որ Չինաստանի եւ Հնդկաստանի դրամատիկ վերելքը, ինչպես նաեւ ճապոնիայի արագ վերականգնումը ահազանգում են քաղաքական ու տնտեսական ծանրության գլոբալ կենտրոնի տեղաշարժման մասին՝ Հյուս. Ատլանտիկայից այն կողմ, Ասիայի ու Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի ուղղությամբ:

Գլոբալ ուժի փոշիացման ու զանգվածների հուզումների սաստկացման համակցումը ստեղծում է պայթյունավտանգ խառնուրդ: Այդպիսի վտանգավոր պայմաններում ՆԱՏՕ-ի անդամների համար առաջնային խնդիր պիտի լինի Աֆղանստանում իրենց ռազմական կամպանիայի քաղաքականապես ընդունելի նպատակի ձեւակերպումը եւ իրագործումը: Այս խնդիրն իրականում անհրաժեշտ է լուծել ռազմական ու տնտեսական համատեղ ջանքերով՝ ռազմական մասնակցության վերաբերյալ առանց որեւէ պատճառաբանության եւ Աֆղանստանին ու Պակիստանին ցուցա-

բերվող ֆինանսական օգնության հարցում առանց խուսանավման: Նման վճռականությունը ՆԱՏՕ-ի առաջին կամպանիայում, համաձայն նրա կանոնադրության 5-րդ հոդվածի դրույթների, անհրաժեշտ է, որպեսզի պահպանվի դաշինքի հեղինակությունը:

Սակայն իրավիճակն այնպիսին է, որ 5-րդ հոդվածի դրույթները թույլատրում են յուրաքանչյուր երկրի, ի պատասխան դաշինքի ընկերակիցներից որեւէ մեկի վրա հարձակման, ներդնել այնպիսի ավանդ, ինչպիսին ինքն անհրաժեշտ կհամարի (զգալի կամ ոչ այնքան): Բացի այդ, որոշումների կայացման ժամանակ ՆԱՏՕ-ում գոյություն ունի համակարծության (կոնսենսուսի) սկզբունք, իսկ դա մեկ կամ երկու անդամ երկրների, փաստացիորեն, հնարավորություն է տալիս վետո դնել պատասխան գործողությունների վրա: Դաշինքի շարքերի ընդլայնման (մինչեւ 28 անդամ), ինչպես նաեւ այն պատճառով, որ ՆԱՏՕ-ի որոշ անդամներ կուլ են տալիս օտար պետությունների խայծը, խնդիրն ավելի է սրվում: Ուստի, երբ որոշումը պետք է ընդունվի ճնշող մեծամասնությամբ, այլ ոչ թե միաձայն՝ դաշինքի բոլոր անդամների կողմից, հարկ է մտածել, որպեսզի ձեւակերպվի «համակարծության» առավել գործուն սահմանում:

Դաշինքին նաեւ անհրաժեշտ է Ռուսաստանի Դաշնության հետ փոխհարաբերություններում իր համար սահմանել աշխարհաքաղաքականորեն հիմնավորված երկարաժամկետ ռազմավարական նպատակ: Ռուսաստանը թշնամի չէ, բայց ՆԱՏՕ-ին նախկինի պես թշնամաբար է նայում: Ուստի ՆԱՏՕ-ի կողմնորոշիչները պետք է սահմանվեն՝ ելնելով երկու ռազմավարական նպատակներից. Եվրոպայի անվտանգության ամրապնդում՝ Ռուսաստանին եվրաստլանտյան ընկերակցության հետ առավել սերտ համագործակցության մեջ ներգրավելու ճանապարհով, ինչպես նաեւ նրա հետ փոխգործակցում՝ գլոբալ անվտանգության ավելի մասշտաբային ցանցի շրջանակներում, ինչը որոշակիորեն կնպաստի Ռուսաստանի պահպանված կայսերական հավակնությունների մարմանը:

Այդ ուղղությամբ առաջին դրական քայլը կարող է լինել անվտանգության հարցերում համագործակցության մասին համաձայնագիրը ՆԱՏՕ-ի եւ Կրեմլի կողմից ստեղծված Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) միջեւ, որի մեջ ընդգրկված են Հայաստանը, Բելառուսը, Ղազախստանը, Ղրղըզստանը, Ռուսաստանը, Տաջիկստանը եւ Ուզբեկստանը: Ի պատասխան նման զիջման, որին վաղուց արդեն հետամուտ է լինում Մոսկվան, կարելի է առաջադրել նախապայման, որ այդ համաձայնագիրը կգործի միայն ՆԱՏՕ եւ ՀԱՊԿ չմտած պետությունների՝ իրենց ընտրությամբ կամ առաջին, կամ երկրորդ կազմակերպություն մտնելու իրավունքի հաստատման դեպքում:

ՆԱՏՕ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ հարաբերությունների բարելավման շնորհիվ դյուրին կլինի համագործակցություն հաստատել հզորացող ասիական տերությունների հետ, որոնց նույնպես հարկավոր է ընդգրկել անվտանգության ոլորտի համատեղ նախաձեռնություններում: Այսպիսի հետզհետե զարգացող փոխգործակցությունն, իր հերթին, կհանգեցնի ՆԱՏՕ-ՇՀԿ (Շամհայի համագործակցության կազմակերպություն) համատեղ խորհրդի ստեղծմանը, որի միջոցով հնարավոր կլինի Չինաստանը միջնորդավորված կերպով ներգրավել Հյուսիսատլանտյան դաշինքի հետ համագործակցության մեջ: Իսկ դա արժանի նպատակ է: Այնուհետեւ, հաշվի առնելով գլոբալ հարաբերակցությունում ուժերի եւ ազդեցությունների փոփոխությունները, ՆԱՏՕ-ն պետք է հեռանկարում մտածի Արեւելյան Ասիայի մի շարք առաջատար պետությունների՝ հատկապես Չինաստանի ու Ճապոնիայի, ինչպես նաեւ Հնդկաստանի հետ, առավել անմիջական պաշտոնական կապեր հաստատելու ուղղությամբ:

Սակայն, որպեսզի պահպանի իր կարելիությունն ու ժամանակի պահանջներին համապատասխանությունը, ՆԱՏՕ-ն չպետք է պարզապես ընդարձակվի՝ վերածվելով գլոբալ դաշինքի կամ փոխակերպվելով ժողովրդավարությունների միջազգային միության, ինչը համառոտն պնդում են շատերը: Սեփական գլոբալացմամբ ՆԱՏՕ-ն բովանդակազրկում է ամերիկա-եվրոպական կապերի առաջնայնությունը: Բացի այդ, հզորացող տերություններից ոչ մեկը չի համաձայնի անդամակցել ՆԱՏՕ-ին, որն ընդլայնվում է գլոբալ ծավալներով: Եվ վերջապես, հիմնված լինելով գաղափարախոսության վրա՝ ժողովրդավարությունների գլոբալ դաշինքին դժվար կլինի որոշել, թե ում ընդգրկել իր կազմի մեջ, ում՝ ոչ: Ժողովրդավարությունների նման միավորմանը բարդ կլինի խելամիտ հաշվեկշիռ գտնել իր դոկտրինալ ու ռազմավարական նպատակների միջեւ:

Եվ, այնուամենայնիվ, ՆԱՏՕ-ն ունի բավականաչափ փորձ, մեխանիզմներ եւ միջոցներ, որպեսզի լինի իրական գործողությունների ներուժ ունեցող երկրների՝ անվտանգության հարցերի շուրջ տարբեր նախաձեռնությունների գլոբալ սարդոստայնի էպիկենտրոնը: Կենսագործելով այսպիսի ռազմավարական առաքելություն՝ ՆԱՏՕ-ն ոչ միայն կպահպանի քաղաքականության մեջ անդրատլանտյան միասնությունը. այն նաեւ կպատասխանի անվտանգության ոլորտում 21-րդ դարի բոլոր առավել սուր մարտահրավերներին:

«The New York Times»

19.08.2009

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գագիկ Տեր-Չարությունյան ԱՇԽԱՐՀԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ՍՑԵՆԱՐՆԵՐ	1
Ռուբեն Մելքոնյան ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՓԱՍՏԵՐ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ	6
Սեւակ Սարուխանյան ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐ ԻՐԱՆԻ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ՇՈՒՐՋ	11
Արաքս Փաշայան ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ	16
Արտաշես Տեր-Չարությունյան ԱԴՐԲԵՋԱՆ–ԹՈՒՐՔՄԵՆՍՏԱՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ	21
Սուրեն Մանուկյան ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏ. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆԱՑՈՒՄ	25
Բենիամին Պողոսյան ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ–ԱՄՆ. ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	31
Զբիգնեյ Բժեգինսկի ՆԱՏՕ-Ն ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ	38

*Շապիկին պատկերված է
խոզաբույն լիճը*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն
Խմբագրական խորհուրդ
Երեւան, 375010, Մելիք-Աղամյան 2: Հեռ. 58 04 91, 58 04 83:
Էլ. փոստ՝ hanrapetakan@hhk.am:
Հիմնադիր՝ Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը՝ օֆսեթ, ֆորմատը՝ 70×108 1/16:
Պայմանական 3,25 մամուլ: Տպաքանակը՝ 1000:
Տառատեսակը՝ «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական՝ ՕՍ 000176:
Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում: